

Тетяна Костенко

УЧНІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ із порушеннями зору: **НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТОК**

- особливості розвитку та навчання дітей
- дистанційне навчання
- організація освітнього простору

Тетяна Костенко

УЧНІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ із порушеннями зору: НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТОК

Навчально-методичний посібник

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2020

УДК 376-057.262(072)
К71

А в т о р:

Тетяна Костенко, кандидат педагогічних наук,
завідувач відділу освіти дітей з порушеннями зору
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист Міністерства освіти і науки України від 09.10.2020 № 1/9-565)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Костенко Т. М.

К71 Учні початкових класів із порушеннями зору: навчання та розвиток : навчально-методичний посібник / Т. М. Костенко. — Харків : Вид-во «Ранок», 2020. — 128 с.

ISBN 978-617-09-6786-2

Даний посібник присвячений проблемам навчання дітей із порушеннями зору в початковій школі. Зацікавлений читач знайде тут детальний опис психофізіологічних особливостей дітей цього віку і труднощів, з якими стикаються педагоги і вихователі під час навчання такої групи дітей. Визначаються пріоритетні напрями діяльності у цій сфері. Посібник містить корисну інформацію про дистанційне навчання в початковій школі, про новітні методики роботи з дітьми із порушеннями зору, комплекси вправ та перелік сучасних тифлоприладів, що довели свою ефективність. Також автор знайомить читача із практичним досвідом упровадження новітніх проектів в освітній процес.

Видання адресоване педагогам та асистентам учителів початкової школи, які працюють із дітьми з порушенням зору, студентам профільних вищих навчальних закладів і батькам дітей з особливими освітніми потребами.

УДК 376-057.262(072)

ISBN 978-617-09-6786-2

© Костенко Т. М., 2020
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2020

ЗМІСТ

Вступ	4
Діти з порушеннями зору в початковій школі	9
Особливості розвитку молодшого школяра з порушеннями зору	29
Дистанційне навчання в початковій школі	49
Роль читання в розвитку дітей із порушеннями зору в початковій школі	63
Тифлоприлади в освітньому процесі для дітей з порушеннями зору	69
Доступний освітній простір для дітей з порушеннями зору	76
Практичний досвід упровадження проєктів в освітній процес для дітей з порушеннями зору	80
Квести для дітей із порушеннями зору в початковій школі	107
Підказки для педагогів	114
Література	126

ВСТУП

Сьогодні можна говорити лише про найбільш характерні й відносно сталі риси молодшого шкільного віку, враховуючи, що переосмислення суспільством цілей і ролі початкової освіти приведе й до переосмислення значення цього віку для психічного й соціального розвитку дитини.

Головною особливістю молодшого шкільного віку є зміна соціальної ролі особистості: учорашній дошкільник стає учнем, членом шкільного і класного колективів, де слід дотримуватися нових норм поведінки, уміти підпорядковувати свої бажання новому розпорядку тощо. Усе це сприймається дитиною як певний переломний момент у житті, який супроводжується ще й перебудовою системи взаємовідносин з дорослими, найавторитетнішою фігурою серед яких стає вчитель.

Як нормативні, так і ненормативні психологічні властивості особистості закономірно проявляються в діяльності дитини, логіка якої поглиблює її взаємостосунки зі світом, одночасно породжуючи й нові потреби, й нові способи їхнього задоволення. Для молодших школярів навчальна діяльність стає провідною і набуває характерних особливостей. Її своєрідність полягає у тім, що її зміст в основному становлять наукові поняття і зумовлені ними узагальнені способи вирішення завдань, а її головна мета полягає в засвоєнні наукових знань і відповідних їм умінь.

Навчальна діяльність вимагає певного запасу знань про навколишній світ, сформованості елементарних понять. Дитина повинна володіти розумовими операціями, уміти узагальнювати й диференціювати предмети і явища навколишнього світу, уміти планувати свою діяльність і здійснювати самоконтроль.

Випадіння або порушення зорових функцій за глибоких порушень зору призводить до неможливості або утруднення зорового відображення світу. У результаті зі сфери відчуттів і сприймання випадають важливі сигнали, що інформують дитину про властивості предметів і явищ навколишнього світу.

Випадіння великої кількості значущих об'єктів, їхніх деталей і ознак зі сфери сприйняття перешкоджають утворенню загальних уявлень, у яких відображені найбільш суттєві властивості й ознаки предметів і явищ.

Слід зазначити, що в сучасних умовах спостерігається збільшення кількості дітей, які мають різні зорові порушення. Це пояснюється й тим, що в результаті початку занять у школі різко зростає навантаження на зір дитини. Робота на уроках, необхідність виконувати домашні завдання часто призводить до втоми очей, а згодом, на жаль, і до виникнення певних відхилень у діяльності зорового аналізатора.

Особистісний розвиток дітей із порушеннями зору відбувається в умовах поліфакторної депривації (зорової, соціальної та емоційної), що суттєво утруднює задоволення актуальних потреб дитини та призводить до дефіциту особистісного досвіду (сенсорного, соціального й емоційного), зумовлюючи у подальшому виникнення фрустрації, що виражається в характерних переживаннях і поведінці.

Крім того, молодші школярі з порушеннями зору перебувають у несприятливих життєвих обставинах, які окрім наявної поліфакторної депривації характеризуються усіма трьома типами кризових ситуацій: віковою кризою, зміною

системи міжособистісних стосунків (якщо раніше вона була представлена переважно батьками, то відтепер й іншими дорослими та однолітками) та різкою зміною звичного способу життя.

Хочемо зазначити, що біофізичні властивості особистості в поєднанні із притаманними для індивіда психічними особливостями, проявами вікової специфіки, соціалізації й адаптації у певних соціальних умовах є психологічними передумовами віктимності. Наразі термін «віктимність» розуміють як сукупність властивостей людини, обумовлених комплексом біофізичних, соціальних і психологічних чинників, що провокують дезадаптивний стиль поведінки.

Порушення зору — це складна біопсихосоціальна проблема, викликана зміною умов життєдіяльності людини та зміною функціонування всіх рівнів її психічної організації: психофізіологічних реакцій, емоційних станів, особливостей особистості, системи взаємодій і т. ін. За наявності зорового дефекту підсилюється психоемоційна напруга, загострюється сприйняття індивідом важких життєвих ситуацій, ускладнюється вибір адекватних засобів їхнього подолання; виникають стан інтрапсихічного конфлікту, соціальна дезадаптація, поведінкові порушення тощо. При цьому зазначені аспекти корелюються зі ступенем виразності дефекту та часом його виникнення.

Окремі дослідники наголошують на тому, що в молодшому шкільному віці багато дітей мають психологічні або навіть психічні проблеми. Що пізніше відбулося порушення зору (або втрата!), то сильніша пов'язана із нею психологічна травма. Чимало педагогів відзначає безініціативність, пасивність такої дитини. Тобто втрата або порушення зору нерідко породжують байдужість не тільки до суспільного, а й до особистого життя. У них погано розвинена самосвідомість, слабка структура уявлень про себе, вони не відповідають на виклики долі. Нерішучі, з недостатньо розвинени-

ми процесами когнітивного оцінювання, такі особистості вважають себе нездатними контролювати навколишній світ. Вони воліють уникати важких ситуацій або покірно їх переносити, не намагаючись змінити.

Уникаючи контактів із чужими людьми, багато хто з них занурюється у світ фантазій. Мабуть, одна з головних характеристик, що заважає таким дітям успішно жити в реальному світі, — це низька мотивація досягнень, яку вони самі нерідко інтерпретують як відсутність можливостей.

До цього типу нестійких, слабких людей належать, безсумнівно, діти з набутою безпорадністю. Така безпорадність, на нашу думку, нерідко є наслідком неправильного сімейного виховання, яке є характерним для певної частини сімей, де виховуються діти з порушеннями зору. Типовими помилками такого виховання ми вважаємо надмірну турботу (потурання) або недостатнє піклування (емоційне неприйняття, жорстокість, завищені вимоги тощо). Надмірна турбота гальмує появу відповідальності, потурання дитячим забаганкам обумовлює неадекватний рівень домагань, жадібність; жорстокість породжує пасивних, безініціативних, брехливих або жорстоких людей; завищені вимоги викликають неврози і т. д.

Коли дитина намагається впоратися з тими або іншими життєвими труднощами, її активність може бути спрямована як на зовнішні обставини, що підлягають зміні, так і на саму себе. Включаються механізми психічної саморегуляції і механізми психічної адаптації. Який саме шлях подолання життєвих труднощів вибере та або інша особистість, визначається, зокрема, її резервами й ресурсами. Діти, які обирають конструктивні стратегії, зростають особистостями з оптимістичним світоглядом, стійкою позитивною самооцінкою, реалістичним підходом до життя й сильно вираженою мотивацією досягнення. У дітей, які уникають важких ситуацій, які використовують механізми психологічного

захисту й сприймають зовнішній світ як джерело небезпеки, зазвичай невисока самооцінка, а світогляд — песимістичний.

Не викликає заперечень твердження, що гарне фізичне й психологічне здоров'я сприяє успішній адаптації й виходу із кризи. Однак пріоритет тут належить саме психологічному здоров'ю, під яким розуміється наявність гармонійних відносин людини з навколишнім світом і самою собою.

Прийняття себе й самоповага є загальним знаменником, інтегральним виміром благополучного розвитку особистості, тоді як негативне самостворення свідчить про зворотне.

Найбільш важливою є наявність стійкої позитивної картини світу, що допомагає дитині справлятися зі змінами, які відбуваються в її житті. Що більш позитивною є ця картина, то більш ефективною буде адаптація.

ДІТИ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Початок навчання в школі — один із найбільш значущих моментів у житті дитини, період якісних змін у її самосвідомості. Крім того, на цей період припадає криза 6–7 років, яка є тим етапом, який відділяє дошкільне дитинство від молодшого шкільного віку, її ще називають кризою саморегуляції.

Відомо, що кризи розвитку мають складну структуру, що включає негативні поведінкові та характерологічні феномени. Це обумовлено тим, що в критичні моменти розвитку значно зростає ймовірність «нагромадження» і «прояву» різного роду відхилень. Якщо криза трьох років була пов'язана з усвідомленням дитиною себе в ролі активного суб'єкта у світі предметів, то тепер вона усвідомлює своє місце у світі суспільних відносин, що докорінно змінює її самосвідомість.

Зміна самосвідомості спричиняє переоцінку цінностей. Те, що було значущим раніше, стає другорядним. Старі інтереси, мотиви втрачають свою спонукальну силу, їм на зміну приходять нові. Криза 6–7 років потребує переходу до нової соціальної ситуації, нового змісту відносин з оточенням.

Криза семи років є тим перехідним періодом, що відділяє дошкільне дитинство від молодшого шкільного віку, її ще називають кризою саморегуляції, вона нагадує кризу пер-

шого року. Virізняють такі основні симптоми кризи саморегуляції: утрата безпосередності поведінки, між бажанням і дією вклинюються переживання її значення для самої дитини; манірність поведінки — дитина весь час щось із себе вдає, а щось приховує (душа вже закрита); симптом «гіркої цукерки»: дитині погано, але вона намагається це приховати. Дитина ще не володіє своїми почуттями, не може їх стримувати й водночас не вміє керувати ними. Утративши одні форми поведінки, вона ще не оволоділа іншими. Виникають труднощі у вихованні, дитина замикається в собі й часто стає некерованою. В основі зазначених симптомів лежить узагальнення переживань. У дитини виникає нове для неї внутрішнє життя, життя переживань, прямо й безпосередньо не пов'язаних із навколишнім світом. Як наслідок змінюється структура її поведінки, формується смислово орієнтувальна основа вчинку. За словами Д. Ельконіна, коли з'являється орієнтація на смисл вчинку, тоді дитина переходить до нового віку.

Криза семи років — це період народження соціального «Я» дитини. Дитина має вступити у стосунки із суспільством як сукупністю людей, які здійснюють обов'язкову, суспільно необхідну й корисну діяльність. У сучасних умовах це проявляється насамперед у прагненні дитини піти до школи, стати учнем.

Однак не слід плутати це прагнення, яке виражає дещо вищий ступінь розвитку дитини семи років, з її готовністю до шкільного навчання. Цієї готовності у багатьох першокласників, як свідчать спостереження, ще немає. Усе, що стосується навчання, виходить на перший план, а те, що пов'язане із грою, стає менш важливим. Маленький школяр ще довго із захопленням грається, але гра вже втрачає свої позиції.

Відомо, що процес формування особистості дитини з порушеним зором відбувається за загальними закономірнос-

тями розвитку (Р. Боскіс, Л. Виготський та ін.), однак її психосоціальний розвиток, з нашої точки зору, має свою специфіку, що зумовлено як наслідками первинного органічного дефекту, так і наслідками дії дефектів соціалізації (Кобильченко). Розглядаючи питання формування особистості в умовах зорової депривації, численні дослідники (Акімушкін, І. Моргуліс, Л. Вавіна, П. Вілей, М. Земцова, А. Каплан, Певзнер, В. Єрмаков, Якунін, Є. Клопота, Крогіус, Є. Синьова, Л. Солнцева) у своїх працях обстоюють тезу, відповідно до якої повна відсутність зору чи глибокі порушення його провідних функцій вносять суттєві зміни в життя людини, ускладнюючи її взаємодію з навколишнім світом.

Втрата чи порушення зору накладають глибокий відбиток на особистість. На цих самих позиціях перебував і Л. Виготський, який стверджував, що втрата зору викликає надзвичайно серйозну перебудову всіх сил організму й особистість у цілому. Він наполегливо доводив у своїх працях, що дефект, створюючи відхилення у стійкому біологічному типі людини, викликає випадіння окремих функцій, більш або менш суттєву перебудову всього розвитку на нових засадах, за новим типом — і тим самим порушує нормальний перебіг процесу вrostання дитини в культуру.

Л. Виготський переконливо довів той факт, що будь-який дефект, будь-яка тілесна вада є тим чинником, який певною мірою змінює взаємини людини з навколишнім світом, оскільки створює значні труднощі зі входженням дитини в життя. Він зауважував, що «фактичний дефект реалізується як соціальний вивих», оскільки сліпота ставить свого носія на певну ускладнену соціальну позицію. А почуття малоцінності, невпевненість і слабкість виникають як результат оцінювання цієї позиції.

Ми цілком поділяємо цю думку, оскільки дійсно за випадіння або редукованості функцій аналізуючого зорового

сприймання від народження або в ранньому дитинстві неодмінно порушується не лише психічний, а й соціальний розвиток дитини, помітно знижуються його темпи.

Причинами такого стану є специфічні особливості спілкування дитини в період раннього онтогенезу, обмеженість можливостей активного наслідування та пізнавальної діяльності, звуження можливостей моторної сфери і, часом, умови середовища (В. Кобильченко).

Соціалізація дитини, тобто засвоєння нею досвіду суспільного життя і соціальних стосунків відбувається шляхом різних видів навчання, серед яких у ранньому дитинстві, безсумнівно, домінує «вікарне наuczіння», яке потребує візуального сприймання, оскільки передбачає спостереження та наслідування дитиною поведінки дорослих.

Оскільки провідний вид соціального навчання в ранньому онтогенезі блокований або редукований унаслідок дії серйозного сенсорного дефекту, це суттєво утруднює засвоєння культури людських стосунків, формування соціальних ролей і функцій, набуття соціальних умінь і навичок, необхідних для успішної реалізації цих стосунків. Відповідно, значно уповільнюються темпи особистісного зростання, формування необхідних особистісних рис та якостей, психологічних механізмів, форм поведінки, що необхідні для повноцінного життя в суспільстві (В. Кобильченко).

Головним негативним наслідком сенсорного дефекту (повна втрата або редукованість зорового сприймання) виступає порушення соціальної взаємодії, яка є інтегративним фактором формування особистості дитини (В. Кобильченко).

Слід зауважити, що зорове сприйняття є провідним за соціальної перцепції. Термін «соціальна перцепція» запровадив американський психолог Дж. Брунер для позначення факту соціальної детермінованості сприймання, його залежності не тільки від характеристик об'єкта, а й від попередньо-

го досвіду суб'єкта, його цілей, намірів і значущості ситуації.

Однією із важливих внутрішніх детермінант соціальної перцепції є соціальна установка індивіда, яка забезпечує стабільність, послідовність, інтенціональність психічної діяльності. Якщо існуюча установка суперечить наявній ситуації, є «застарілою», консервативною, вона може зумовлювати інертність та дезадаптацію індивіда.

Б. Ананьев у сенсорно-перцептивній організації людини виділяє три рівні: функціональний, операційний і пов'язаний із двома першими мотиваційний. Відомо, що сприйняття соціальних об'єктів охоплює певні специфічні риси, які якісно відрізняють його від звичайного сприймання предметів. Перш за все, соціальний об'єкт (індивід, група) не є пасивним і байдужим щодо суб'єкта. По-друге, сприйняття соціальних об'єктів характеризується більш повним злиттям когнітивних компонентів з емоційними, більшою залежністю від мотиваційно-сислової структури діяльності суб'єкта.

У структурі будь-якого перцептивного досвіду виділяються суб'єкт і об'єкт сприйняття, його процес і результат (утворення образу). Образ іншої людини або власний Я-образ і є важливим продуктом соціальної перцепції, що включена до процесу соціальної взаємодії. Саме тому суттєві зміни в структурі або перебігу перцептивного акту внаслідок випадіння або редукованості зорового сприймання неодмінно негативно позначається на його результаті, а порушення повноцінної взаємодії із соціальним середовищем призводить до дефіциту соціального досвіду, який детермінує активність дитини в різних сферах життєдіяльності (Є. Клопота).

Отже, дефіцит соціального досвіду призводить до нерозуміння своїх можливостей, їх недооцінювання або переоцінювання, що, у свою чергу, викликає зростання ситуативної та особистісної тривожності, виникнення різноманітних фобій. А це все в кінцевому результаті зумовлює зниження

соціальної активності дитини з глибокими порушеннями зору в цілому (В. Кобильченко).

Можна відзначити, що всі наведені вище міркування спираються на поняття «соціальне функціонування», що служить центром усіх теоретичних позицій. На жаль, воно чітко не представлено в тезаурусі сучасної спеціальної психологічної й педагогічної науки.

У сучасній науковій літературі дане поняття найчастіше осмислюється з погляду теорії соціальних ролей і звичайно позначає виконання або здатність до виконання ключових рольових приписів, які транслуються соціальними групами, культурою і субкультурою, до яких належить індивід.

Ефективність виконання соціальної ролі індивідом (наприклад, школярем) пов'язана із навичками використання різних ресурсів, як зовнішніх, так і внутрішніх, для виконання соціальних завдань, що дозволяють дитині розвиватися, самореалізовуватися й отримувати задоволення від життя. Виконання соціальної ролі оцінюється суспільством як адекватне й ефективне у зіставленні з певними нормативними зразками. Таким чином, соціальне функціонування може розглядатися через призму того, чи сприяє воно задоволенню дитячих потреб і чи робить внесок у психологічне благополуччя особистості (В. Кобильченко).

Завдання і ролі, виконувані дитиною, визначаються соціальною ситуацією і являють собою нормативні поведінкові зразки, запропоновані соціумом. Завдання будь-якої складності співвідноситься із соціальною дією, включено до соціального контексту, тобто стає частиною дії в ситуації, набором дій, які дозволяють досягти індивідуальних цілей. Соціальна роль (наприклад, школяр) є формою подання нормативних завдань, набором і зразком очікуваних дій з її вирішення і пов'язаних із цим моделей поведінки. Соціальна роль традиційно в науках про суспільство й людину розглядається як динамічний аспект соціального статусу, що,

у свою чергу, описується з погляду рольових конструктів і визначень, рольової поведінки і рольових відносин з іншими.

Соціальна ситуація (наприклад, навчання у школі) визначає характер соціальної взаємодії індивіда і складається з комбінацій дій людей та умов середовища. Це визначає контекст цілеспрямованих рольових взаємодій і функціонування індивідів і соціальних систем.

Як вважає М. Сипорін, успішність соціального функціонування визначається балансом обміну, мірою відповідності цілей і умов діяльності та взаємної адаптації між людьми та їхнім соціальним середовищем. Тому соціальне функціонування — це системне поєднання комплементарних транзакцій (тобто взаємоспрямованих соціальних дій) та обміну із середовищем, що визначається потребами, ресурсами, мотивацією, очікуваннями й компетентністю людей, з одного боку, і вимогами й можливостями соціального і природного середовища — з іншого. Центральним у розумінні соціального функціонування є «місце зустрічі індивіда й середовища, де відбувається транзакція (тобто взаємоспрямований обмін у контексті дій і діяльності) між особистістю і соціальним середовищем і де виникає або не виникає гармонія з усіма наслідками, що впливають звідси».

Таким чином, соціальне функціонування — це складний соціально-психологічний і системний феномен. Це динамічне утворення, складно детермінований і взаємообумовлений процес взаємодії між індивідом, соціальною системою і середовищем перебування. Позитивне, адекватне функціонування дарує задоволення і почуття повноцінності існування як індивідові, так і різним соціальним групам і колективам.

Проте індивід або соціальна система можуть не справлятися з виконанням своїх ролей або не відповідати взаємним очікуванням. Складна конфігурація факторів, що визначають характер соціальної ситуації, може стати джерелом

фрустрацій і соціального відчуження, перешкодою для реалізації потреб і цілей як окремої особистості, так і соціальних систем. Такий дисфункційний стан являє собою невідповідність, нерівний обмін або дисбаланс між людьми та їхнім соціальним і природним середовищем. Як для індивіда, так і для соціальної системи очікування пов'язані із соціальною ситуацією або актуальні завдання повсякденного існування можуть виявитися занадто стресогенними, суперечливими й конфліктними, несвоєчасними й неадекватними з погляду зовнішніх і внутрішніх ресурсів.

Прихід дитини до школи, новий спосіб життя суттєво впливають на подальше формування і розвиток її особистості. Як би добре дитина не була підготовлена до школи, вона набуває типових рис школяра тільки після того, як почне вчитися в школі (Гуткіна).

Науковці, психологи та педагоги виділяють, по-перше, прагнення дитини зайняти нове, привабливе для неї становище в суспільстві — становище школяра. Це означає: ходити, як усі старші діти, у школу, сидіти за партою, носити форму тощо. Проте така увага до зовнішніх обставин школяра швидко згасає. Ця потреба, як і всяка інша, після її задоволення зникає. Якщо в перші дні дитина справді радісно переживає своє нове становище серед інших дітей і у своїй сім'ї, то вже протягом перших тижнів ці переживання тьмяніють і нарешті зникають зовсім. Нове, стаючи повсякденним і звичним, утрачає відтінок загадкової невідомості та привабливості. Мотив «хочу стати школярем» поступово слабшає і перестає діяти. Таким чином, вступ до школи вносить найважливіші зміни в життя дитини. Різко змінюється весь уклад її життя, її соціальний статус. Головною, провідною діяльністю першокласника відтепер стає навчання, найважливішим обов'язком — навчання, здобуття знань. Навчання — це серйозна праця, яка вимагає організованості, дисципліни, вольових зусиль з боку дитини.

Усе частіше доводиться робити те, що треба, а не те, чого хочеться. Що стосується нових прав та обов'язків, молодший школяр змушений приймати на себе дуже багато обов'язків відразу: не запізнюватися, сидіти на уроках спокійно, бути охайним і чемним, піднімати руку, не перебивати вчителя, виконувати домашні завдання і всі розпорядження вчителя, не бігати, не кричати, не шуміти тощо. Щоб школяра вважали «хорошим», він повинен беззаперечно виконувати свої обов'язки. Однак більшість шкільних обов'язків, як правило, спрямовані на виховання слухняності та стримування природних потреб у грі, русі, спілкуванні. Це може спровокувати появу в дитини стійкого негативного ставлення до школи.

Психосоціальний розвиток дітей цієї вікової групи прямо залежить від середовища, в якому вони зростають. Батьки, вихователі, учителі, друзі — взірці для наслідування, вони показують дітям моделі соціальної поведінки.

Структура міжособистісної взаємодії, стереотипи реагування на дії інших людей визначаються не стільки віком, скільки попереднім досвідом дитини.

Дитина із серйозними порушеннями зору, яка провела дошкільне дитинство в дитячому садку, у переважній більшості випадків випереджає за своїм соціальним розвитком однолітків, які не відвідували спеціальний дошкільний навчальний заклад і, відповідно, не мають необхідного індивідуального досвіду соціальної взаємодії з дорослими та однолітками (В. Кобильченко). І навпаки, діти, які не відвідували дошкільний навчальний заклад, найчастіше належать до категорії «проблемних» з погляду відповідності нормі психосоціального розвитку. Проблема відповідності рівня психічного й соціального розвитку дитини віковій нормі може виступати як у вигляді загального зниження рівня розвитку щодо норми, так і в парціальній формі — наявності труднощів у мовленнєвому розвитку, недоліках

пам'яті й уваги, дефектах просторового орієнтування, орієнтування в ситуаціях соціальної взаємодії тощо.

Саме несформованість на цьому етапі як необхідних психологічних новоутворень, так і необхідних навчальних навичок і умінь може призвести до шкільної дезадаптації.

Психологічними причинами цього може бути низький рівень функціональної готовності («шкільна незрілість»), тобто невідповідність ступеня дозрівання певних мозкових структур нервово-психічних функцій задачам шкільного навчання. Шкільна незрілість проявляється в низькому рівні розвитку таких функцій, як дрібна моторика, координація «око-рука», недостатній розвиток довільної сфери, низький рівень розвитку пізнавальних та соціальних потреб і т. д.

Дитина з порушеним зором включається до нового для неї колективу, у якому вона житиме, навчатиметься, розвиватиметься. Крім того, дитина у школі зустрічається з іншими дітьми, що володіють власним набором особистісних рис.

Спілкування в колективі вимагає вміння рахуватися з його інтересами, вміння підпорядковувати особисті бажання загальним прагненням.

За кілька років школяр накопичує важливий для свого подальшого розвитку досвід колективної взаємодії. Першокласники ще не відчують себе частиною єдиного колективу, нерідко у них можна помітити прояви відчуженості, заздрощів, наївних хвастоців. Колектив починає складатися тоді, коли під впливом спеціальної роботи педагога діти з глибокими порушеннями зору вперше починають проявляти доброзичливий інтерес до успіхів і невдач, досягнень і помилок однокласників, виявляти взаємодопомогу.

Органічні розлади зорового аналізатора, порушуючи соціальні відносини, змінюючи статус дитини із зоровою недостатністю, провокують виникнення у неї ряду специфічних установок, що опосередковано впливають на психічний роз-

виток дитини із зоровою депривацією. Труднощі, з якими зіштовхується дитина під час навчання, гри, оволодіння руховими навичками, у ході просторового орієнтування, викликають складні переживання і різні негативні реакції, що проявляються в пасивності, самоізоляції, непевності в собі, неадекватній поведінці й часто — в агресії. Нерідко діти з порушеннями зору перебувають в астенічному стані, що характеризується зниженим бажанням грати, підвищеною стомлюваністю й нервовою перенапругою. Як зазначалось нами в попередньому розділі, діти з порушеннями зору перебувають в умовах не тільки зорової, а й соціальної та емоційної депривації. Емоційні розлади, порушення балансу процесів порушення й гальмування в корі головного мозку в окремих випадках можуть бути викликані постійно високою емоційною напругою, почуттям дискомфорту, оскільки діти з порушеннями зору частіше їхніх однолітків з нормальним зором потрапляють у стресові ситуації. Поряд із цим, як зазначає О. Литвак, серед дітей із порушеннями зору зустрічаються й такі, які мають чудові вольові якості, однак нерідко в них спостерігаються такі дефекти волі, як упертість, негативізм, імпульсивна поведінка й висока сугестивність.

У молодшому шкільному віці у дітей із порушеннями зору імпульсивність особливо виявляється у тім, що під час занять вони не вміють регулювати свою поведінку (К. Довгопола). Усе це обов'язково необхідно враховувати в інклюзивному навчанні, яке останнім часом набуває все більшої популярності.

За глибоких порушень зору різноманітні виразні рухи (за винятком вокальної міміки) сильно ослаблені. Безумовно-рефлекторні виразні рухи, що супроводжують стан горя, гніву або радості, проявляються у таких випадках досить скупо. Винятком є лише оборонні рухи, які супроводжують переживання страху. Мляві й іноді неадекватні зовнішні

прояви емоцій у дітей з порушеннями зору часто поєднуються з різними нав'язливими рухами. Це може бути й натискання на повіки пальцем, і ритмічні розгойдування тулуба, і хитання головою тощо. Дані прояви заважають дітям з нормальним зором адекватно оцінювати моральні, інтелектуальні та інші здатності й можливості дітей з порушеним зором.

Молодші школярі з порушеннями зору часто здаються зрячим одноліткам дивними, коли спілкуються, через порушення психологічної дистанції (дитина з порушеним зором занадто наближується до свого співрозмовника і, якщо той відступає, щоб зберегти дистанцію, рухається за ним). Це викликано бажанням дитини з порушеним зором краще розглянути свого співрозмовника, відстежити його емоційні прояви тощо. Дитина з порушеннями зору може з інтересом слухати когось, підперши голову рукою. Дітей у такій позі часто можна побачити на їхніх улюблених уроках. Проте людиною, яка бачить нормально, така поза сприймається як прояв нудьги й втрати інтересу. «Погляд убік» у дитини з порушеним зором також зумовлений глибоким порушенням зору. Наприклад, людина з бічним полем зору під час розглядання співрозмовника змушена спрямовувати погляд убік, тому що так задіюється частина поля зору ока, що бачить. Але такий погляд зрячими сприймається як вираження сумніву й підозри (Родін).

Отже, існує багато причин, через які може виникати нерозуміння дітей із порушеннями зору. У таких дітей емоційний розвиток відбувається дещо інакше, ніж у зрячих. У них звужена сфера активного спілкування з навколишнім світом і людьми, обмежені можливості наслідувальної діяльності, звужений пізнавальний процес у цілому (Дорофеева).

У дітей з порушеннями зору також знижені можливості розвитку рухової сфери. Уповільнений темп розвитку мов-

лення і невербальних засобів спілкування (емоцій, жестів) обумовлений середовищем виховання (Заорська, Моргуліс).

У зв'язку із цим дитина з порушеним зором нерідко стає «білою вороною» у компанії зрячих однолітків, може бути замкнутою або агресивною. Діти даної категорії постійно перебувають у ситуації неуспіху, що є джерелом негативних емоцій, а потім переростає в негативні емоційні стани. Усе це веде до зниження позитивної мотивації до спілкування, навчальної діяльності, а також може стати причиною формування негативних рис особистості і як наслідок — появи проблем із дисципліною (В. Кобильченко).

Створення класного колективу, побудова гармонійних стосунків його членів породжує у дитини відчуття єдності з однокласниками, захищеності в групі, а відсутність такого відчуття може призвести до відчуженості дитини з порушеннями зору від товаришів, що супроводжується або зниженням власної самооцінки, почуттям особистісної малоцінності, шкільними фобіями або агресією до однолітків і дорослих. Емоційна нестабільність може провокувати маломотивоване відторгнення окремих дітей групою. Особливо від цього страждають діти з недостатнім розвитком навичок колективної взаємодії, невпевнені в собі, боязкі, замкнені або, навпаки, такі, які звикли завжди бути в центрі уваги дорослих (В. Кобильченко).

Стосунки молодших школярів

Вони не ґрунтуються на осмислених, конкретних і системних знаннях. Відносини дітей будуються (на ранніх ступенях розвитку) на наслідуванні дорослим. Діти повторюють оцінки старших, іноді навіть копіюють їхні почуття, але за цих зовнішніх проявів засудження або схвалення чогось часто надовго зберігається спокій почуттів. Так виникає байдужість, і вони оперують порожніми словами «я обурений», «я жалкую», «мене засмучує», за якими по суті немає ні

обурення, ні жалості, ні справжнього смутку. Причиною такого байдужого ставлення дитини до чогось часто буває стиль роботи вихователя. Розповідаючи дітям про якісь події, про людські вчинки, педагог часто аналізує їх у суто пізнавальному плані, не додаючи до розумової діяльності виражальні засоби (або їх бракує). І цього явно недостатньо для збудження почуттів дітей.

Ставлення дітей до людей та їхніх вчинків проявляється яскравіше і швидше визначається, якщо люди й ситуації, про які діти чують, ближчі до їхнього життєвого досвіду, більш зрозумілі для них.

Ставлення дітей до чогось часто поверхове, нестійке. Молодші школярі можуть обрати неправильну або нейтральну позицію, якщо обговорюваний факт дуже далекий від їхньої життєвої практики, якщо він занадто складний для них або моральна сторона цієї історії дуже заплутана. Не зумівши розібратися в усій складності конкретного факту, діти часто визначають своє ставлення до нього на основі часткової, іноді несуттєвої риси, подробиці. Це той самий шлях «короткого замикання», який взагалі характерний для розумової діяльності дітей молодшого шкільного віку.

Відносини дітей зазвичай полярні й безапеляційні. Не бачачи градації однієї якості, не вмючи визначити існування різних, іноді навіть протилежних якостей однієї людини у різних поєднаннях, молодші школярі прагнуть віднести кожну людину або до хороших людей, або до поганих. Своє ставлення вони визначають лише альтернативно.

Прямолінійність оцінних суджень — характерна риса молодших школярів узагалі. Дії молодших школярів із глибокими порушеннями зору в основному залишаються імпульсивними. Дитина ще не вміє обдумувати свої вчинки, оцінювати їх, не може заглянути вперед і подумати про

наслідки вчинку, зіставити його різні сторони з моральними вимогами й певними моральними поняттями (К. Довгопола).

Навіть знаючи і правильно визначаючи своє ставлення до доброго чи поганого, діти з порушеннями зору часто не діють відповідно до наявних у них знань і сформованих понять. Основна причина такої розбіжності знань і дій полягає в тому, що діти ще не вміють керувати своєю поведінкою, переводити думки й почуття в дії.

Тільки вправління дітей у відповідних діях може перетворити ці дії на звичку, на образ дії, що відповідає поняттям і моральним якостям, які формуються в дітей. Звички як сформовані стереотипи дії, що відповідають зміцнілим потребам дітей, дають змогу молодшим школярам без великого нервового напруження виконувати дії, адекватні за своїм знанням.

Соціалізація першокласника проходить у налагодженні стосунків у двох однаково важливих сферах життя дитини — у стосунках з дорослими та у стосунках з однолітками. Поява цієї дихотомії є характерною особливістю дитини семилітнього віку, яка вже здатна вступати в кооперативні стосунки з дорослими, довільно регулювати свої дії відповідно до свідомо поставленої мети.

У школі виникає нова структура соціальних стосунків дитини:

- ✓ дитина — вчитель;
- ✓ дитина — дорослий;
- ✓ дитина — батьки;
- ✓ дитина — діти;
- ✓ дитина — однолітки.

Уперше відношення «дитина — вчитель» стає відношенням «дитина — суспільство». У межах взаємовідносин у родині є нерівність відношень, у дитячому садку дорослий виступає як індивідуальність, а в школі діє принцип усі

рівні перед законом. Учитель втілює вимоги суспільства, у школі існує система стандартних еталонів. На початковому етапі діти намагаються чітко слідувати вказівкам учителя. Навіть у своїх стосунках з іншими учнями дитина виходить з позиції, як інша дитина ставиться до еталону, який увів учитель.

Значна частина першокласників ще не вміє переживати складні почуття, вони стають доступними лише за досягнення 8–10-літнього віку. У повсякденному житті вони продовжують частково демонструвати феномени поведінки «усе або нічого», «тут і тепер». Відстрочена нагорода, як і відстрочене покарання, майже втрачає свій сенс, оскільки багато школярів погано відстежують ускладнені причинно-наслідкові зв'язки і не зовсім розуміють, за що саме зараз їх карають або хвалять. Працюючи зі сліпими або слабозорими першокласниками, дорослі мають пам'ятати, що для успішного навчання та розвитку цим дітям необхідне постійне відчуття любові, радості, захищеності, поваги. Лагідність, увага, доброта, взаєморозуміння з боку дорослих — ось основа навчальної успішності молодшого школяра, його благополучного емоційного розвитку (Родін).

Характерним для цього періоду також є те, що вчитель або вихователь наділяється усіма батьківськими якостями. Це особливо характерно для першого року навчання в умовах школи-інтернату, коли дитина з порушеним зором надовго ізолюється від сім'ї.

Деякий страх перед учителем входить в діапазон нормального розвитку інших соціальних страхів у цей період. Це стадія першого досвіду соціалізації дитини з вадами зору. Але якщо з'являється тривкий страх перед учителем, це свідчить про небезпеку переростання нормальних шкільних страхів у невротичні.

Таким чином, ситуація «школяр — учитель» пронизує все життя дитини. Якщо в школі добре, значить, і вдома

добре, значить, і з дітьми теж добре. Ця соціальна ситуація розвитку дитини зумовлена особливою діяльністю — навчальною діяльністю.

Перебуваючи в школі, дитина з порушеним зором уперше потрапляє в ситуацію соціальної діяльності, що оцінюється. Школяр отримує можливість об'єктивного порівняння своєї діяльності з іншими через систему оцінок, прийняту в школі. А значить, з'являється залежність від оцінок дорослих, передусім учителів. Особливо важливо, що самосвідомість і самооцінка дитини вперше одержують жорсткі підстави для свого розвитку, оскільки з'являються чіткі критерії успішності й поведінки. Діти починають оцінювати самих себе з «офіційних» позицій.

Одночасно відбувається активне засвоєння етичних норм, що здійснюється в ході раціонального та емоційного спілкування. Те, в якому емоційному оточенні перебуватиме дитина, які моделі поведінки бачитиме навколо себе, багато в чому визначатиме, якою людиною вона виросте. Тому таким важливим є створення максимально сприятливих, комфортних (але не «теплих») умов для життєдіяльності дитини з порушеним зором. При цьому слід пам'ятати, що діти цього віку вже добре розрізняють істинні та зовнішні прояви емоцій, легко розшифровують нещирість стосунків. В емоційній сфері дитини відбувається переміщення основних причин, що викликають сильні емоції із сфери позаперсональних у сферу міжперсональних стосунків, і вони починають обумовлюватися не тільки зовнішніми, об'єктивними, а й внутрішніми, суб'єктивними факторами. Цим і пояснюється надмірна гострота реакцій першокласників на психотравмуючі дії дорослих та однолітків. Налагодження гармонійних стосунків у класі, створення передумов для формування повноцінного колективу стає можливим завдяки тому, що дитина з порушеним зором стає значно менш егоцентричною, ніж вона була ще зовсім недавно, у дошкіль-

ному віці. Молодший школяр уже здатний, хоча часто лише за допомогою дорослого, стати на місце іншої дитини, зрозуміти її почуття та вчинки. Кооперація з однолітками впливає на процес інтеріоризації інакше, ніж кооперація із дорослим. За кооперації з ровесниками ситуація рівноправного спілкування дає дитині позитивний досвід контрольно-оціночних дій та висловлювань.

Саме в цей час відбувається становлення функціональної системи моральних чинників. Дитина набуває здатності до гуманістичної емпатії — здатності емоційно відгукуватися на благополуччя або неблагополуччя іншої людини (співчувати, співпереживати, жаліти, радіти за іншого).

Хочемо нагадати, що розвиток самосвідомості дитини з порушенням зором протікає на тлі кризи 7 років. В її основі лежать суперечності між суб'єктивним світом дитини і новою об'єктивною реальністю. Світ переживань дитини екстеріоризується у її зовнішнє життя. Але саме внутрішнє життя інтеріоризує зовнішні впливи. Виникнення внутрішнього життя — надзвичайно важливий факт, відтепер орієнтація поведінки дитини здійснюватиметься вже всередині цього внутрішнього життя. Криза вимагає переходу до нової соціальної ситуації, вимагає нового змісту стосунків. Дитина повинна вступити у стосунки із суспільством як із сукупністю певних людей.

Школярі з глибокими порушеннями зору поступово починають тяжіти до створення малих груп за ознакою спільності інтересів та уподобань. Однак коло зв'язків, до якого може вступити дитина цього віку, досить обмежене, хоча з кожним роком у дітей молодшого шкільного віку різко зростає потреба в розширенні контактів з однолітками (В. Кобильченко).

До кінця молодшого шкільного віку в дитини має сформуватися соціальна акомодация — уміння виділяти особистісні якості партнерів зі спілкування. Тобто на кінець нав-

чання в початковій школі дитина починає усвідомлювати, що значущі фігури (батьки, педагоги) — звичайні люди. Школяр вчиться помічати сильні і слабкі сторони дорослих, порівнювати своїх батьків з учителями і батьками інших дітей. У молодшому шкільному віці має відбутися процес диференціації. Школяр із порушеннями зору повинен навчитися сприймати і батьків, і педагогів такими, якими вони є, не ідеалізувати їх, навчитись переборювати розчарування, щоб воно не стало причиною погіршення стосунків. Початком нормального процесу диференціації можна вважати появу прагнення і спроможності дитини помітити й обговорити переваги і недоліки педагога або іншого значущого дорослого. Урешті-решт дитина з порушеним зором призвичається порівнювати свого педагога з іншими педагогами, з батьками. Необхідно допомогти дитині подолати страх перед учителем, побачити його як звичайну людину з властивими їй перевагами й недоліками і прийняти вчителя таким, яким він є. А оскільки школяр неминуче продовжуватиме порівнювати вчителя з батьками, він за аналогією зможе змінити своє ставлення і до них (В. Кобильченко). Таким чином, у молодшому шкільному віці інтенсивно відбувається процес становлення майбутньої особистості.

Звісно, особистісний розвиток і виховання дитини з порушеннями зору розпочинається ще до вступу в школу. Але тільки у школі дитина стикається з необхідністю дотримуватися цілої системи чітких моральних вимог, норм і правил, що регламентують її поведінку і якими вона має керуватися у своїх стосунках із дорослими та ровесниками.

Нові стосунки з дорослими (учителями) та однолітками (однокласниками), включення до єдиної системи колективів (загальношкільний, класний, виховна група, гуртки), залучення до нового виду діяльності (навчання) — усе це вирішальним чином позначається на формуванні й закріпленні

нової системи ставлень до людей, колективу, формує характер і волю дитини.

Хотілося б відзначити, що відсутність послідовної концепції психолого-педагогічного супроводу багато в чому породжена розмитістю границь поняття «соціальне функціонування», що в різних контекстах може належати як до суцього психологічних і внутрішньоособистісних проблем, так і до мікросоціальних явищ.

Мета психолого-педагогічного супроводу в цьому контексті може бути представлена в такий спосіб: допомогти людям досягти більш ефективного й психологічно прийняттого рівня соціального функціонування через сприяння знаходженню необхідних для досягнення бажаної мети ресурсів. Якщо ресурси індивіда або соціуму неадекватні або їх немає в наявності, необхідно стимулювати їхній розвиток або знайти джерела їхнього надходження. Причому діапазон ресурсів може бути найрізноманітніший — від ресурсів середовища до внутрішньоособистісних.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Поява системи загальної обов'язкової середньої освіти зумовила виокремлення особливого періоду в розвитку дитини — молодшого шкільного віку. Молодшим шкільним віком у наш час вважається вік дитини приблизно від 6–7 до 10–11 років, що відповідає рокам навчання у початкових класах загальноосвітньої школи. Слід мати на увазі, що цілі та зміст освіти не є чимось сталим, раз і назавжди визначеним, а відтак, специфічні особливості молодшого шкільного віку як особливої ланки шкільного життя також не можна вважати остаточною.

Нагадаємо, що розвиток психіки здійснюється насамперед на основі провідної для певного вікового періоду діяльності. Такою діяльністю для молодших школярів є навчання, яке суттєво змінює мотиви їхньої поведінки та відкриває нові джерела розвитку пізнавального й особистісного потенціалу.

Для молодших школярів навчальна діяльність стає провідною і набуває характерних особливостей. Її своєрідність полягає у тому, що її зміст в основному становлять наукові поняття і зумовлені ними узагальнені способи вирішення завдань, а її головна мета полягає в засвоєнні наукових знань і відповідних їм умінь.

Структура навчальної діяльності формується поступово, відповідно до того, як учні навчаються її здійснювати, ви-

робляючи перші вміння і навички. Складнішими стають цілі навчальної діяльності, які тепер визначаються змістом шкільного навчання. Навчання потребує не тільки активності, а й формування в учнів нових дій. Серед них на перший план у сучасних умовах виходять розумова та мовленнєва діяльність, що необхідна для усвідомлення навчального завдання, розуміння його змісту, розкриття внутрішніх зв'язків у досліджуваному об'єкті тощо. Їм підпорядковуються мнемічні, уявні, практичні та інші дії. Конкретне співвідношення різних дій залежить від етапу навчання та його змісту.

Включаючись до нової для себе навчальної роботи, діти поступово звикають до її вимог, а дотримання останніх зумовлює розвиток нових якостей особистості, яких ще немає у дошкільному віці. Такі якості (новоутворення) виникають і розвиваються у молодших школярів відповідно до формування навчальної діяльності. Основними новоутвореннями психіки молодшого школяра є довільність як особлива якість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія. Саме завдяки їм психіка молодшого школяра досягає рівня розвитку, необхідного для подальшого навчання в середніх класах, для переходу до підліткового віку з його особливими вимогами та можливостями. Розвиток молодшого школяра в процесі навчання забезпечується передусім змістом останнього.

Слід зазначити, що сьогодні, на жаль, усе частіше спостерігаються зорові порушення в дітей. Зір школярів є предметом широких і всебічних досліджень. При цьому всі дослідники виявляють загальну закономірність — зростає кількість учнів з порушеннями зору в молодших класах.

Недоліки зорової перцепції призводять до формування нечітких, неясних образів і уявлень, негативно впливають на розвиток розумових операцій (синтез, аналіз, порівняння, узагальнення тощо), що викликає труднощі під час навчання дітей у школі.

За порушень зору виникають певні особливості розвитку, хоча загальні закономірності розвитку зберігаються. У розвитку школяра з порушеним зором можна відзначити три характерні особливості.

Перша полягає в деякому загальному відставанні такої дитини в порівнянні з розвитком дитини з нормальним зором, що обумовлено меншою активністю в пізнанні навколишнього світу. Це проявляється у сфері і фізичного, й інтелектуального розвитку.

Друга особливість полягає в тому, що періоди розвитку дітей із порушеннями зору не збігаються з періодами розвитку зрячих. До того часу, поки дитина не виробить способів компенсації, уявлення про зовнішній світ будуть неповні, фрагментарні й дитина розвиватиметься повільніше.

Третьою особливістю розвитку дитини з порушеним зором є певна диспропорційність. Вона проявляється у тому, що функції, які страждають менше від порушення зору (мовлення, мислення), розвиваються швидше, хоча й своєрідно, а інші — більш повільно (рухи, орієнтація у просторі). Слід зазначити, що нерівномірність розвитку дитини з порушеннями зору проявляється більш різко в дошкільному віці, ніж у шкільному.

Відчуття — це психічний процес відображення окремих елементів і властивостей дійсності, що безпосередньо впливають на органи чуття. На відчуттях засновані більш складні пізнавальні процеси, такі як сприймання, пам'ять, мислення, уявлення, уява. У відчуттях відбиваються кольори, запах і т.д., тобто об'єктивні якості явищ, їхня інтенсивність і тривалість. Відчуття людини взаємозалежні так само, як взаємозалежні й різні властивості дійсності. Вони по суті є перетворенням енергії зовнішнього впливу дійсності на внутрішній акт свідомості та становлять чуттєву основу психічної діяльності, надають сенсорний матеріал для побудови психічних образів.

У дітей з різними порушеннями зору, функцій зорового аналізатора спостерігаються відхилення в міжаналізаторних зв'язках. Порушення взаємодії між зоровим та іншими аналізаторами позначається на всій сенсорній організації дітей, що може викликати відхилення у сферах логічного пізнання і практики. Але це не призводить до незворотних патологічних змін у розвитку психіки дітей з різними порушеннями зору завдяки великій динамічності та пластичності в сенсорній організації.

Важливо те, що для компенсації різних порушень зору в дітей велике значення має взаємодія їхніх відчуттів: під впливом однієї аналізаторної системи підвищується чутливість іншої. Б. Ананьєв у своїх дослідженнях відзначав явище синестезії, за якої відчуття одного виду переходять у відчуття іншого виду — під впливом подразника однієї модальності асоціативним шляхом виникає відчуття в іншій аналізаторній системі.

Наразі експериментально доведено, що втрачені зорові функції заміщаються здебільшого діяльністю тактильного й кінестетичного аналізаторів. За тяжких порушень зору підвищується слухова чутливість внаслідок більш активної участі в психічній діяльності слухового аналізатора. Це дозволяє дітям з різними порушеннями зору успішно опанувати знання і реалізовувати їх на практиці.

Дослідження нюхової й смакової чутливості дітей з різними порушеннями зору доводять деяке їх підвищення у порівнянні з нормою. Смак і нюх дітей з різними порушеннями зору сенсibiliзуються у процесі діяльності, яка пов'язана з орієнтацією у просторі, побутовими діями.

Таким чином, розвиток здатності тонко диференціювати зовнішні впливи, зростання рівня різних видів чутливості значно компенсують зоровий дефект у процесі просторової орієнтації та соціальної адаптації дітей з різними порушеннями зору.

Сприйняття — це цілісне відображення предметів і явищ у результаті усвідомлення людиною їхніх характерних ознак. Сприймання здійснюється через дії, пов'язані з обстеженням об'єкта й побудовою його образу. В основі кожного акту сприймання лежать рухові процеси, такі як рух ока по контуру предмета, рух руки по поверхні предмета тощо.

Зміни у сфері відчуттів дітей із різними порушеннями зору позначаються на сприйманні об'єктів і явищ навколишнього світу. У нормі формується зоровий тип сприйняття. У дітей з різними порушеннями зору спостерігається скорочення й редукування (ослаблення) або повне випадіння зорових відчуттів залежно від ступеня порушення зору.

Вибірковість сприймання обмежується звуженням кола інтересів, зниженням активності. У дітей з різними порушеннями зору апперцепція проявляється слабкіше в порівнянні з нормою внаслідок недостатнього почуттєвого досвіду. Ця недостатність почуттєвого досвіду і зниження повноти й точності відображуваного ускладнюють осмислення й узагальнення образів, скорочують зону константного зорового сприйняття, порушують його цілісність.

Результати дослідження Ю. Кулагіна довели, що незважаючи на ідентичність нервового коркового механізму сприймання в дітей з різними порушеннями зору та в нормі, за зорової депривації або утруднюється, або стає неможливим утворення тимчасових нервових зв'язків між мозковими центрами зорового та іншого аналізаторів. Але домінування зору є настільки сильним, що навіть серйозні порушення його функцій не спричиняють зміну типу сприйняття. Лише за тотальної сліпоти домінуюче положення займає шкірно-механічний і руховий аналізатори, що лежать в основі дотикового сприймання.

Безсумнівно, і рука, й око самостійно й адекватно здатні відображати такі категорії ознак, як величина, форма, напрямок, відстань до об'єкта, його стан — спокій або рух.

Людина за допомогою зору розрізняє кольори, а за допомогою дотику — ще й вагу, холод, тепло тощо. Відзначимо, що рух очей — конвергенція, дивергенція, акомодация є ідентичним руху руки, що обмацує предмет. Таким чином, дотикове сприймання відображає одинадцять категорій ознак, а зорове сприймання — вісім.

Зорове сприйняття, яке характеризується зниженням гостроти зору, порушенням відчуття кольору, звуженням поля зору, різко відрізняється від сприйняття в нормі за ступенем повноти, точності й швидкості відображення дійсності, а також звуженням і деформацією зони зорового сприймання — поля зору.

Швидкість зорового сприйняття в дітей із різними порушеннями зору змінюється залежно від величини й складності об'єктів, рівня освітленості, стомлення дитини тощо. Це рівною мірою стосується і дітей без порушень зору, але в дітей з різними порушеннями зору швидкість зорового сприйняття зазнає більш різких коливань.

Таким чином, сприйняття в дітей із різними порушеннями зору, хоча й має специфічні особливості, за оптимальної організації психолого-педагогічного супроводу не створює яких-небудь серйозних труднощів у розвитку пізнавальної діяльності.

Відомо, що пам'ять — це психічне відображення результатів минулої взаємодії людини із дійсністю з їх використанням у наступній діяльності; це сукупність психічних моделей дійсності, побудованих у результаті досвіду окремого індивідуума.

Дослідження окремих процесів пам'яті в дітей із різними порушеннями зору продемонстрували, що ці процеси в них перебігають без утруднень, загальні закономірності пам'яті не порушуються, однак процеси запам'ятовування, збереження та упізнавання в дітей даної категорії мають специфічні особливості.

У дітей з різними порушеннями зору, зорових функцій спостерігається вповільнення утворення тимчасових зв'язків, що виражається в необхідності більшого числа підкріплень. Серед особливостей процесу запам'ятовування в дітей з різними порушеннями зору, як показали дослідження О. Литвака, — менший обсяг і швидкість запам'ятовування матеріалу (знижена продуктивність запам'ятовування), а також недостатня усвідомленість матеріалу, що запам'ятовується.

У дітей із різними порушеннями зору також виявлені недоліки логічної пам'яті, що опосередковані недоліками мислення (розрив між поняттям і його конкретним змістом; звідси — труднощі з розумовими операціями аналізу й синтезу, порівняння і т. д.). Також ці недоліки пов'язують із дефектами сприймання дітей із порушеннями зору. Однак досить успішно проходить у них запам'ятовування матеріалу, що має значеннєві зв'язки.

Характерна для дітей із різними порушеннями зору й більша амплітуда індивідуальних коливань у швидкості запам'ятовування, в обсязі пам'яті, у співвідношенні механічного й осмисленого запам'ятовування. Ці індивідуальні особливості прямо не пов'язані зі станом зорових функцій, вони обумовлюються різними причинами, такими як наявність й обсяг чуттєвого досвіду, рівень інтелектуального розвитку тощо. Уповільнений розвиток процесу запам'ятовування в дітей із різними порушеннями зору пов'язаний з недоліком наочно-діючого досвіду, недосконалістю методів навчання таких дітей, відсутністю або неоптимальністю психолого-педагогічного супроводу їхнього розвитку.

Є численні докази того, що образи пам'яті в дітей із різними порушеннями зору за відсутності підкріплень виявляють тенденцію до повного розпаду.

Навіть невеликі проміжки часу (1–3 місяці) негативно позначаються на уявленнях у дітей із різними порушеннями

зору — різко знижується рівень диференційованості уявлень, адекватності образів еталонам.

Швидке забування засвоєного матеріалу обумовлюється й низькою значущістю об'єктів унаслідок того, що про деякі з об'єктів діти можуть дізнатися тільки вербально. Яскравою ілюстрацією цього можуть служити дослідження Ф. Шемякіна. Він отримав дані, які свідчать про те, що порушення кольорового зору негативно позначаються на оперуванні поняттями про кольори.

Недоліки процесу збереження інформації про об'єкт або явище внаслідок порушень чуттєвого відображення можуть бути подолані шляхом диференційованого, наочно-діючого навчання дітей із різними порушеннями зору з урахуванням стану їхнього зорового аналізатора.

Найважливішою умовою успішного запам'ятовування, збереження й відтворення є якість і характер матеріалу, а також урахування таких фактів: упізнавання об'єктів здійснюється уповільнено й менш повно, ніж у нормі, правильність упізнавання об'єкта прямо залежить від гостроти зору.

Уявлення — це образи, які збереглися в пам'яті в результаті попереднього сприймання предметів або явищ і виникають у мозку за відсутності їхнього безпосереднього впливу на органи чуття. Уявлення є більш високим ступенем відображення, ніж відчуття, тому що, за словами І. Сеченова, у них поєднується все, що людина знає про предмет. Будучи наочним, чуттєвим образом, уявлення характеризується високим рівнем узагальненості.

Ці образи пам'яті служать перехідною сходинкою до мислення. Тому характерною рисою уявлень дітей із різними порушеннями зору є різке звуження їхнього обсягу внаслідок редукування зорових образів або їх випадіння (повного або часткового). Крім того, уявлення в дітей із різними порушеннями зору мають і якісні відмінності від чуттєвих образів пам'яті дітей без порушень зору.

Вилучення великої кількості значущих об'єктів, їхніх деталей та ознак зі сфери сприйняття перешкоджають утворенню в дітей із різними порушеннями зору загальних уявлень, у яких відбиваються найбільш суттєві властивості й ознаки предметів і явищ навколишнього світу. За словами О. Литвака, характерними рисами уявлень у дітей із різними порушеннями зору є їхня фрагментарність, схематизм, низький рівень узагальненості й вербалізм.

Вербалізм уявлень — це порушення співвідношення чуттєвого й понятійного в образі у бік переваги останнього або повна відсутність чуттєвих елементів у словесному описі об'єктів. Вербалізм уявлень у дітей із різними порушеннями зору з'являється внаслідок відсутності цілісності сприймання об'єктів та їхніх окремих властивостей.

Фрагментарність можна визначити по тому, що в образі об'єкта найчастіше відсутні істотні деталі, образ позбавлений цілісності, іноді неадекватний відображуваному об'єкту. В основі фрагментарності образів у дітей із різними порушеннями зору — сукцесивність, послідовність дотикового або дефектного зорового сприйняття. Фрагментарність уявлень у дітей із різними порушеннями зору проявляється під час художньої діяльності (ліплення, малювання, моделювання). Фрагментарність сприйняття долається за допомогою розвитку мислення, дотикового й зорового обстеження об'єктів.

Схематизм уявлень проявляється внаслідок недостатнього відображення в дітей із різними порушеннями зору об'єктів, за репродукування образів, бідних деталями і тому слабо диференційованих.

Психолого-педагогічний супровід дозволить подолати в дітей із різними порушеннями зору схематизм їхніх уявлень, акцентуючи увагу на розвитку спостережливості, формуванні навичок обстеження об'єктів тощо.

Отже, усі згадані вище вади в дітей із різними порушеннями зору можна компенсувати в рамках психолого-педа-

гогічного супроводу розвитку дітей даної категорії, унаслідок чого уявлення, що виникають у них, з достатньою повнотою та адекватністю будуть віддзеркалювати навколишній світ. У цьому випадку уявлення в дітей із різними порушеннями зору отримує необхідний обсяг і якість, що забезпечує нормальну орієнтацію в навколишньому просторі. Вплив гостроти зору на процес формування уявлень у міру дорослішання слабшає і до старших класів стає незначним.

Порушення функцій зору, безсумнівно, впливають на процес інтелектуального розвитку дітей, однак, вони не можуть спотворити загальний хід розвитку мислення. Мислення — це опосередковане й узагальнене відображення суттєвих, закономірних взаємозв'язків, що існують у навколишньому світі. Мислення виникає й розвивається на основі чуттєвого відображення дійсності, впливає на процеси чуттєвого пізнання, що проявляється в усвідомленості й узагальненості образів.

Одним із векторів компенсації неповноцінного сприймання у дітей із різними порушеннями зору є опосередкованість, яка є фундаментальною властивістю мислення. Вона дозволяє за допомогою умовиводів розкрити сутність предметів і явищ, недоступних для сприймання дітьми даної категорії.

Слід зазначити, що людське мислення виявляє й узагальнює істотні зв'язки й відносини, що існують у навколишній дійсності між об'єктами, а також віддзеркалює властивості й сутність самих об'єктів. Саме ця можливість мислення лежить в основі його компенсаторної функції. У дітей із порушеним зором у результаті опосередкованого відображення формуються реальні конкретні уявлення, поняття й образи, що відображають недоступні для безпосереднього сприймання дітьми даної категорії об'єкти, а не абстрактні схеми й символи. Це сприяє розширенню і поглибленню пізнавальних можливостей дітей із різними порушеннями зору.

Успішність розумових операцій на рівні чуттєвого відображення об'єктів навколишнього світу залежить від збе-

реженості та ступеня розвитку аналізаторного апарата в дітей із різними порушеннями зору. Глибокі порушення функцій зору утруднюють операції аналізу й синтезу різних сторін пізнання навколишньої дійсності. Неповне відображення властивостей і ознак об'єктів, складність дотикового й зорового сприйняття перешкоджають формуванню цілісного образу, унаслідок чого в дітей із різними порушеннями зору утруднені операції порівняння і диференціювання, а також виникають проблеми із вичленовуванням найбільш суттєвих, характерних властивостей і зв'язків об'єктів пізнання.

Порівняння, установлення ступеня тотожності або відмінності під час зіставлення об'єктів, як аналіз і синтез, включені в усі розумові операції. На операції порівняння базуються класифікація і систематизація об'єктів, тобто об'єднання їх за подібними ознаками. Проблеми, що існують у дітей із різними порушеннями зору в отриманні ряду чуттєвих даних, перешкоджають повноцінному розрізненню і диференціації об'єктів, отже, і їх порівнянню.

У дітей із різними порушеннями зору часто спостерігається виділення ними надмірно загальних або несуттєвих ознак об'єктів, що перешкоджає їх правильній класифікації і систематизації. На основі положення про єдність чуттєвого і логічного можна зробити висновок про певний вплив відхилень у сфері чуттєвого пізнання на всі розумові операції.

Таким чином, навіть часткова втрата зору, звужуючи сенсорну сферу, негативно впливає на розвиток аналітико-синтетичної діяльності й мислення дітей.

Зазначені вище порушення процесу розвитку мислення можуть бути значною мірою нівельовані за допомогою психолого-педагогічного супроводу, спрямованого на формування повноцінних знань, де чуттєве й понятійне представлено в єдності.

Звуження сфери почуттєвого пізнання в дітей із різними порушеннями зору обмежує їхню уяву. Уява — це, по суті, психічний процес побудови людиною нового образу на основі наявного в неї досвіду. Це особлива форма відображення дійсності, у якій конструюються на основі уявлень образи об'єктів, які ніколи раніше не сприймалися. За рахунок перетворення наявних уявлень і понять уява розширює сферу пізнання, розвиває здатність передбачати результати діяльності, сприяє розвитку мислення, емоційної сфери в цілому, впливає на формування особистості. Уява тісно пов'язана з уявленнями, але відрізняється від них своїми функціями, тому що образи пам'яті відтворюють, а образи уяви реконструюють минулий досвід. На процес уяви дітей із різними порушеннями зору негативно впливають вузькість кола, фрагментарність, недостатня узагальненість та інші недоліки образів їхньої пам'яті. Уява в дітей із різними порушеннями зору виконує компенсаторну функцію, заповнюючи недоліки сприйняття і бідність чуттєвого досвіду дітей даної категорії, і незважаючи на обмежені можливості, використовується дітьми у процесах діяльності. За її допомогою й на основі словесних описів і наявних зорових, дотикових, слухових та інших образів у дітей із різними порушеннями зору формуються образи об'єктів, недоступних для безпосереднього відображення.

На основі збережених зорових уявлень діти з порушеннями зору можуть створювати нові яскраві образи уяви. Залишковий зір розширює можливості дітей у цьому виді психічної діяльності. Це пояснюється тим, що сила уяви корелює зі станом зорових функцій за інших рівних умов, як-от: вік, розвиток мислення, чуттєвий досвід і т. д.

Незалежно від того, образами якої модальності оперують діти з порушеннями зору (зоровими, слуховими, дотиковими), процес реконструкції образів проходить так само, як і в дітей із нормальним зором. Це пояснюється загальними закономірностями психічного розвитку, оскільки діє фізіо-

логічна основа утворення нових сполучень тимчасових нервових зв'язків, що раніше сформувалися в корі великих півкуль головного мозку.

Одним із головних завдань психолого-педагогічного супроводу дітей із різними порушеннями зору є розвиток у них уяви. Цілеспрямований, керований розвиток уяви є необхідним не лише тому, що він заповнює пробіли в чуттєвих знаннях, але й тому, що, спираючись на недостатні за повнотою й усвідомленням уявлення, уява може спотворювати в дітей із різними порушеннями зору уявлення про реальне життя. Це може проявлятися за пасивної уяви, до якої можуть бути схильні діти з різними порушеннями зору у випадку їхнього малорухомого способу життя і недостатньо активного включення в діяльність. Уява, не регульована волею й свідомістю, під впливом потреб, почуттів і емоцій дає нереальні фантастичні образи: діти з порушеним зором бачать себе льотчиками, капітанами тощо. Такий відрив від реальності перетворює мрію зі стимулу діяльності на мрійливість і негативно впливає на розвиток особистості.

З іншого боку, деякими вченими відзначається високий розвиток творчої уяви в дітей із різними порушеннями зору, особлива схильність дітей даної категорії до літературного, музичного та інших видів творчої діяльності.

Як зазначалося вище, вербалізм уявлень у незрячих учнів і дітей з порушеннями зору пов'язаний з неможливістю цілісного сприйняття об'єктів та їхніх окремих властивостей. Проте у співвідношенні слова й образа в нормі та за порушень зору існує переважно не якісне, а кількісне розходження. Це твердження ґрунтується на тому, що віддзеркалені в понятті й закріплені у слові властивості предметів, їхні зв'язки з явищами об'єктивної реальності адекватно відображаються за допомогою багатьох органів чуття, а не тільки через зір.

Тому, незалежно від стану аналізаторних систем дитини, зокрема зорового аналізатора, можна говорити про спільність

основних мовленнєвих функцій. Крім основних функцій мовлення (комунікативної, сигніфікативної (позначення), узагальнення, абстрагування й спонування) О. Литвак виділяє особливо компенсаторну функцію мовлення, що вказує на новий аспект мовленнєвої діяльності дітей із різними порушеннями зору, що з'являється у зв'язку зі звуженням сфери чуттєвого пізнання і спрямований на ліквідацію його наслідків у психічному розвитку.

Компенсаторна функція мовлення виступає у всіх видах психічної діяльності: у процесі сприймання (слово уточнює його), під час формування уявлень і образів уяви, у ході засвоєння понять і т. д. Крім того, компенсаторна функція мовлення має величезне значення для формування особистості дитини в цілому.

Діти з різними порушеннями зору одержують на основі словесних пояснень, підкріплених доступними для дітей даної категорії чуттєвими даними, адекватне уявлення про недоступні для їхнього сприйняття предмети та явища дійсності.

Різні порушення зору накладають відбиток на процес оволодіння дитиною мовленням і його функціями, вносячи специфіку, що проявляється в динаміці розвитку мовленнєвої діяльності дитини з порушенням зору в цілому, у нагромадженні нею мовленнєвих засобів і виразних рухів, змісті лексики, у своєрідності співвідношення слова й образу, деякому відставанні формування мовленнєвих навичок і т. д. Це пояснюється тим, що засвоєння рідної мови починається з наслідування, яке страждає за порушень зорового контакту.

Необхідно зазначити, що в дітей із різними порушеннями зору і в дітей із нормальним зором розвиток фонематичного слуху й формування мовленнєво-слухових уявлень, засноване на слуховому сприйманні, відбувається ідентично. Однак формування в дітей із різними порушеннями зору артикуляції звукового мовлення, що опосередковано не тіль-

ки слуховим, а й кінестетичним і зоровим сприйманням, є дуже проблематичним унаслідок повної або часткової відсутності можливості візуально відображати артикуляційні рухи людей, які спілкуються з дітьми.

Якщо мовленнєвий розвиток дітей із різними порушеннями зору проходить у нормі, без дефектів, він компенсує сліпоту. Дефекти мовлення суттєво гальмують психічний розвиток дітей із різними порушеннями зору, отже, мовлення не виконує свою компенсаторну функцію. Тому дуже важлива своєчасна корекційна робота логопеда з дітьми даної категорії.

Слід збагачувати словниковий запас дитини, тобто збільшувати кількість слів, що їх діти використовують і розуміють (кількісний аспект), а також приділяти увагу розвитку змістового словника, тобто співвідношення слів і позначуваних ними предметів, процесу все більшого й більшого узагальнення значення слів.

Розвиток словникового запасу дітей із різними порушеннями зору обумовлений розвитком обсягу вербального спілкування, що залежить від безпосереднього спілкування з дорослими, читання книг, слухання радіо тощо. Акцентування уваги на розвитку мовлення у дітей з різними порушеннями зору, забезпечення розмаїтості їхнього мовленнєвого спілкування приводить уже в середньому шкільному віці до досягнення ними рівня норми мовлення.

Таким чином, розвиток мовленнєвої діяльності в дітей із різними порушеннями зору за оптимального психолого-педагогічного супроводу сприяє оволодінню дітьми мовленнєвих норм, що служить потужним засобом компенсації, суттєво розширюючи можливості дітей даної категорії у всіх видах діяльності.

Розвиток зорово-моторної координації у даної категорії дітей є важливою умовою повноцінного набування навчальних навичок. Зокрема, бінокулярний зір страждає через порушення правильної взаємодії зорової й зорово-рухової

систем. Вплив бінокулярних аномалій найбільш явно позначається на виконанні дітьми різних зорових дій (списування з підручника, читання, переписування з дошки тощо).

Відсутність зорового контролю за рухами ускладнює формування зорово-просторової координації. Унаслідок цього рухи молодших школярів із порушеннями зору скуті, невпевнені. За порушень зору в дітей виникають складності під час формування різних рухових умінь. При цьому відзначається зниження точності, швидкості й координації дрібної моторики. Порушення гостроти зору гальмує хід розвитку аналізу, синтезу й взаємодії очей і руки.

Несформованість графо-моторних навичок у дітей із порушеннями зору викликає такі проблеми:

- ✓ неточність уявлень про симетрію й асиметрію;
- ✓ труднощі з орієнтацією на аркуші паперу (право/ліво, верх/низ, діагональний напрямок, краї й центр);
- ✓ невміння komponувати елементи композиції на аркуші;
- ✓ нерозуміння конструктивної побудови букв із деяких елементів, що потім викликає труднощі зі сприйманням складу слова, речення, тексту в цілому;
- ✓ слабка відчуття вертикалі й горизонталі, що провокує сповзання текстового рядка вниз або підняття його нагору, різний нахил букв;
- ✓ нерозвинене розуміння масштабів, що призводить до невміння варіювати розмір шрифту, створювати шрифтову композицію з виділенням головного в тексті;
- ✓ невміння регулювати натиск руки, який залежить від м'язового тонусу п'ясті: занадто затиснута рука або надмірно розслаблена викликають швидку стомлюваність дитини, зайву напругу, що позначається на якості виконання роботи;
- ✓ відсутність відчуття формату аркуша і труднощі за його зміни;

- ✓ труднощі в роботі зі словесною інформацією в умовах зорової депривації ведуть до перекручування уявлень про навколишній світ, що, у свою чергу, позначається на якості виконання дітьми з порушенням зорової функції графічних робіт.

Аналізуючи всі ці труднощі, можна зробити висновок, що для більшості школярів із порушеннями зору властиві відхилення в координації рухів, темпі й ритмі дій, що позначається на формуванні графо-моторних навичок. Набуття графічної навички, навички письма є для дитини складним і тривалим процесом. А для дитини із зоровими порушеннями цей процес вимагає ще більш значної напруги й набагато більше зусиль.

Відомо, що діти з косоокістю й амбліопією мають знижений рівень координації рухів, точності й узгодженості дій рук та очей. Розвиваючи зорово-моторну координацію в дітей із даними порушеннями на заняттях, необхідно виконати такі завдання: розвиток точних дій, удосконалення навички стеження очима за діями рук; розвиток дрібної моторики; виконання точних тонких рухів під час розфарбовування, штрихування й обведення контуру; утримання в полі зору різних зорових стимулів (букв, знаків, цифр, фігур); формування вміння за зразком малювати фігури, писати букви й цифри; удосконалення зорової пам'яті; орієнтування в малому робочому просторі; автоматизація вміння користуватися ручкою й олівцем. Для вирішення поставлених завдань до змісту доцільно включати різні графічні завдання, що сприяють тренуванню навичок координації руки й очей: малювання різних видів ліній; з'єднання вертикальних і горизонтальних ліній і т. ін.; копіювання зразків; побудову зображень за заданими точками; виконання вправ на розвиток міцності пальців, гімнастику для рук; ігри зі шнурівками, зав'язками, гудзиками тощо. Представлені методи корекційної педагогіки, що використовуються

у спеціалізованих освітніх закладах, завдяки розвитку інклюзії мають стати звичними і в загальноосвітніх школах.

Як зазначалось вище, для компенсації зорової депривації велике значення має взаємодія різних відчуттів. У результаті під впливом однієї аналізаторної системи підвищується чутливість іншої. Утрачені зорові функції замінюються здебільшого діяльністю тактильного й кінестетичного аналізаторів. Це стосується тільки незрячих учнів. У дітей з порушеннями зору основним видом відчуттів залишається зір. Якщо випадають функції зорового аналізатора, компенсаторну функцію виконує вібраційна чутливість, що проявляється у сфері просторового орієнтування незрячих учнів. Дані відчуття розвиваються і вдосконалюються у процесі пізнавальної діяльності, орієнтації в навколишньому просторі, у побуті. Значно збільшується роль вестибулярного апарата для збереження рівноваги й просторового орієнтування у зв'язку з виключенням зорового контролю над положенням тіла у просторі.

Дотик також компенсує пізнавальні й контролюючі функції діяльності незрячих учнів. Звичайно, повне заміщення втрачених функцій неможливе, адже дотики відображають не всі ознаки предметів, які сприймаються за допомогою зору, до того ж поле дотику обмежене зоною дії рук і сприймання більш довгострокове, ніж зорове. Проте саме дотик дає незрячій дитині необхідні знання про навколишній світ і досить точно регулює її взаємодію з навколишнім середовищем, а культура дотику є одним з основних засобів компенсації зорової депривації.

Компенсація пробілів у чуттєвому досвіді можлива тільки за активного включення всіх збережених органів чуття, важлива роль в діяльності яких належить увазі, оскільки вона певним чином відповідає за організацію всієї психічної діяльності, що проявляється у вибірковості її спрямованості й зосередженості на окремих об'єктах, діяльності тощо.

Скорочення кількості зовнішніх впливів негативно позначається на обсязі, стійкості, концентрації й інших властивостях уваги. Сила й одноманітність слухових подразників так само, як і зменшення кількості зовнішніх подразників, не сприяє стійкості уваги, тому що швидко стомлює дитину з порушенням зору й викликає розсіювання її уваги.

Увага є способом функціонування свідомості людини. Не будучи самостійним психічним процесом, увага як зосередження свідомості на певному об'єкті проявляється усередині сприймання, пам'яті, мислення й інших процесів.

Діяльність дитини, у якій формуються її свідомість, інтереси, вольові якості, духовні потреби, що в остаточному підсумку визначає рівень розвитку дитини, пов'язана з рівнем розвитку вищих видів уваги (довільної й мимовільної). Отже, подоланню труднощів у розвитку мимовільної й довільної уваги в дітей з різними порушеннями зору сприятиме залучення дітей даної категорії до активної діяльності. Активна діяльність дітей із різними порушеннями зору стимулює в них розвиток здатності довільно скеровувати свідомість на об'єкти даної діяльності, уможливорює адекватне відображення цих об'єктів, значною мірою компенсуючи обумовлені різними порушеннями зору вторинні відхилення.

У дітей із різними порушеннями зору, на відміну від дітей з нормальним зором, існує гостра потреба у виразному, рельєфному сприйманні численних властивостей і ознак предметів, які для них виступають на перший план, набуваючи сигнального значення.

Компенсаторний розвиток слухового й дотикового сприйняття в дітей із різними порушеннями зору зумовлює особливий акцент на розвиток уваги, тому що утруднення, які мають такі діти у процесі пізнання світу, вимагають від них уваги до цілого ряду операцій більш високого порядку й концентрації (у порівнянні з дітьми з нормальним зором), що сприяє формуванню в дітей із різними порушеннями зору

стійкої підсвідомої установки на довільну увагу, на постійний контроль за своїми діями.

Однак у дітей із порушеним зором розвиток того або іншого типу уваги підкоряється тим самим закономірностям, що і в дітей з нормальним зором, оскільки він не пов'язаний із яким-небудь певним психічним процесом, функціонуванням певного аналізатора й може досягати такого самого рівня розвитку. Це обумовлено тим, що увага залежить не тільки й не стільки від стану аналізаторів і рівня їхньої чутливості, скільки від характеру діяльності, до якої залучені діти, а також від набутих вольових, емоційних й інтелектуальних властивостей особистості дитини, її активності.

Таким чином, за правильної організації психолого-педагогічного супроводу, широкого залучення дітей із порушеннями зору до різних видів діяльності відбувається формування необхідних властивостей особистості, мотивації діяльності, установок. Дитина стає автономною, самостійною у своїх діях, і практично незалежною від стану зорового аналізатора.

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Для успішної підготовки до самостійного життя та подальшого включення в соціум освіта дітей із порушеннями зору має носити корекційно-розвиткову спрямованість, що передбачає розвиток процесів компенсації, виправлення і відновлення порушених функцій, пошук потенційних можливостей у становленні особистості незрячих дітей. Тому, якщо говорити про дистанційне навчання незрячих дітей і дітей із порушеннями зору, воно має бути організоване таким чином, щоб за допомогою дистанційних освітніх технологій надати можливості дітям навчатися відповідно до їхніх індивідуальних особливостей та здібностей.

Дистанційне навчання уможлиблює здобування освіти дітьми з порушеннями зору на рівні з однолітками. Проблемами освіти дітей такої категорії займалися вчені Б. Коваленко, М. Земцова, А. Ганджа, Н. Крачковська, Н. Серпокрил, Ю. Кулагін, Л. Солнцева, А. Литвак, В. Єрмаков, А. Каплан, А. Гордін, Р. Муратов, Б. Сермеєв, В. Феоктистова, Е. Стерніна, І. Моргуліс та інші. Вагомий внесок у розвиток теорії дистанційного навчання зробили А. Андреев, А. Могильов, Ю. Первін, Е. Полат, А. Хуторський та ін. Праці П. Гальперина, Б. Гершунського, І. Ільєсова, В. Розумовського, В. Рубцова, І. Якиманської дають можливість виявити психолого-педагогічні аспекти проблеми дистанційного навчання. Система навчання і виховання незрячих дітей є невід'ємною складовою загальноосвітнього

процесу і вимагає врахування вікових особливостей, психофізичних можливостей учнів і функціональних показників порушень зору.

Незрячі учні та учні з порушеннями зору мають особливі освітні потреби, до структури яких входять, з одного боку, освітні потреби, притаманні всім учням з обмеженими можливостями, а з іншого — потреби, характерні тільки для незрячих учнів та учнів із порушеннями зору.

Загальні потреби:

- ✓ отримання спеціальної допомоги;
- ✓ психологічний супровід, спрямований на встановлення взаємодії сім'ї та освітнього закладу;
- ✓ використання спеціальних засобів навчання (у тому числі й спеціалізованих комп'ютерних технологій), що забезпечують реалізацію «обхідних» шляхів навчання;
- ✓ особлива просторова і часова організація освітнього середовища;
- ✓ максимальне розширення освітнього простору за рахунок розширення соціальних контактів із широким соціумом.

Особливі освітні потреби:

- ✓ цілеспрямоване збагачення (корекція) чуттєвого досвіду за рахунок розвитку збережених аналізаторів (у тому числі й залишкового зору);
- ✓ цілеспрямоване керівництво чуттєвим і зоровим сприйняттям;
- ✓ необхідність формування компенсаторних способів діяльності;
- ✓ необхідність профілактики вербалізму і формалізму знань за рахунок розширення, збагачення і корекції предметних і просторових уявлень, формування і збагачення понять;
- ✓ необхідність використання спеціальних прийомів організації навчально-пізнавальної діяльності учнів;

- ✓ систематичний і цілеспрямований розвиток логічних прийомів переробки навчальної інформації;
- ✓ розвиток полісенсорного сприйняття предметів і об'єктів навколишнього світу;
- ✓ забезпечення доступності навчальної інформації для тактильного і зорового сприйняття;
- ✓ необхідність переважного використання індивідуальних посібників;
- ✓ необхідність урахування темпу навчальної роботи учнів залежно від рівня сформованості компенсаторних способів діяльності;
- ✓ необхідність уведення до структурної побудови заняття курсу підготовчих етапів;
- ✓ активне використання в навчально-пізнавальному процесі мовлення як засобу компенсації порушених функцій, здійснення спеціальної роботи з корекції мовленевих порушень;
- ✓ необхідність цілеспрямованого формування вмінь і навичок соціально-побутового орієнтування;
- ✓ створення умов для розвитку в незрячих учнів ініціативи, пізнавальної та загальної (у тому числі рухової) активності;
- ✓ необхідність розвитку мотиваційного компонента діяльності, зокрема за рахунок залучення дітей до участі в різних (доступних) видах діяльності;
- ✓ створення умов для розвитку та корекції комунікативної діяльності;
- ✓ необхідність корекції порушень у руховій сфері, цілеспрямований розвиток регуляторних (самоконтроль, самооцінка) та рефлексивних утворень;
- ✓ необхідність нівелювання негативних якостей характеру, корекції проявів небажаної поведінки та профілактики її виникнення.

Для учнів із порушеннями є важливим:

- ✓ цілеспрямоване збагачення чуттєвого досвіду через активізацію, розвиток, збагачення збережених аналізаторів;
- ✓ керівництво зоровим сприйняттям, розширення, збагачення та корекція предметних і просторових уявлень, формування і розширення понять;
- ✓ розвиток пізнавальної діяльності як основи компенсації, корекції та профілактики порушень;
- ✓ систематичний і цілеспрямований розвиток логічних прийомів переробки навчальної інформації;
- ✓ забезпечення доступності навчальної інформації для зорового сприйняття;
- ✓ облік режиму зорового та фізичного навантажень;
- ✓ використання індивідуальних посібників;
- ✓ облік темпу навчальної роботи;
- ✓ збільшення часу на виконання практичних робіт;
- ✓ активне використання в навчально-пізнавальному процесі мовлення як засобу компенсації порушених функцій.

Дистанційне навчання для дітей із порушеннями зору має переваги: можна скласти індивідуальний освітній маршрут, який регулюватиме обсяг і якість навчального матеріалу, способи подачі матеріалу, темп занять, часові рамки.

Дистанційне навчання для учнів із порушеннями зору передбачає створення та дотримання офтальмо-педагогічних вимог та використання тифлотехнічних засобів навчання.

Для незрячих учнів відеоуроки потребують детальних тифлокоментарів, більше часу на опрацювання матеріалу (у 2–3 рази) та обов'язкове використання тактильних засобів. Наприклад, урок географії — робота з тактильними картами або глобусом; урок математики — робота з тактильними приладами (лінійками, транспортирами), системою координат та ін.

Необхідною умовою є наявність таких тифлотехнічних засобів, як плеєр з голосовим меню для записів матеріалу, що надається для подальшого самостійного опрацювання; програмне забезпечення (програми екранного доступу) для роботи з великим обсягом друкованого матеріалу.

Учні з порушеннями зору важливо забезпечити відеоматеріалами зі збільшенням зображень, дотриманням режиму контрастності; збільшенням часу на розгляд (мінімум у 2 рази). Важливим є розмір монітора ПК. Якщо телеекран або монітор невеликих розмірів, перегляд ускладнюється через дрібні деталі. Якщо монітор завеликий, перегляд теж ускладнюється, але вже через те, що дитина з порушеннями зору (особливо нижче 0,05%) бачить текст чи зображення частково фрагментарно.

Потрібно враховувати дотримання режиму зорових навантажень під час роботи з відеоматеріалами, комп'ютером або телевізором. За такої гостроти зору, як 0,05% і нижче, відстань між очима та монітором буде значно менше, ніж 30 см. Тому це негативно впливатиме на зір дитини та якість опрацювання матеріалу. Тому учня треба забезпечити збільшеними наочними посібниками, слід застосовувати програми екранного збільшення, певні тифлотехнічні засоби.

Підготовка відеоуроків і дистанційного навчання взагалі для учнів із порушеннями зору вимагає індивідуального підходу з урахуванням зорових функцій та особливостей зорового сприймання кожного з них. Обов'язковим є дотримання режиму зорових навантажень, контрастності у підготовці посібників, тифлотехнічних засобів та програмного забезпечення.

Дитині важливо як слід розглянути об'єкт вивчення. Це дозволяє краще зрозуміти досліджуваний матеріал, підвищити мотивацію до навчання і розвинути пізнавальний інтерес. Незрячі діти не мають можливості бачити реальні природні об'єкти, тому до уроків потрібно підготувати ілюстративні матеріали досліджуваних об'єктів за допомогою

тифлопринтера. Аудіоролики, флеш-анімації можна взяти з ліцензійних освітніх інтернет-ресурсів.

В основі розробки спеціальних прийомів і способів дистанційного навчання мають бути дані про зорові й тактильні можливості учнів. Так, наприклад, за порушень поля зору, що позначається на цілісності сприйняття об'єкта, інформація вимагає розмежування на окремі частини та вузли. Великі та складні таблиці, графіки, схеми, поділені на окремі елементи, дозволяють надавати інформацію поетапно, зі словесними коментарями.

Формування уявлень і понять у школярів із порушеннями зору в дистанційному навчанні може бути здійснено в основному словесним викладанням навчального матеріалу, максимально виразним описом об'єктів і процесів, тобто застосовувати як основний словесний метод.

Застосовуючи інформаційні технології, адаптовані для роботи з учнями цієї категорії під час дистанційного навчання, необхідно забезпечити: доступ до інформації на електронних носіях, доступ до інформаційних ресурсів Інтернет і до плоскодруканих текстів (шляхом сканування, розпізнавання і прочитання за допомогою синтезатора мови або тактильного дисплея). Також треба забезпечити можливість використовувати інформаційно-пошукові системи, бази даних, електронні каталоги бібліотек; перетворювати електронну інформацію в доступну та зручну форму (наприклад, друк тексту рельєфно-крапковим або збільшеним шрифтом); можливість самостійно виконувати на комп'ютері різні роботи (твори, реферати тощо); дистанційно обмінюватися інформацією.

Вимоги до облаштування робочого місця дитини з порушеннями зору, матеріалів і режиму роботи:

1. Робоче місце має визначатися згідно з рекомендацією лікаря-окуліста.
2. Стіл, за яким працює дитина, повинен мати матову поверхню.

3. Однією з найважливіших умов для нормального режиму роботи збережених зорових функцій є освітленість робочого місця: норма 400–500 люкс за відсутності світлобоязні.
4. Дуже важливим є дозування зорового навантаження. Індивідуально його розраховує лікар-офтальмолог, але не більше п'ятнадцяти хвилин.
5. Слід виконувати під час перерв гімнастику для очей.
6. Слід дотримувати контрастність контурів пропонованих об'єктів, заздалегідь опрацьовувати деякі картинки і малюнки, посилюючи контур, видаляючи зайві деталі, обираючи оптимальні для сприйняття розміри об'єктів — загальна площа близько 500 квадратних сантиметрів, окремі деталі — 13 міліметрів. Ширина контуру об'єкта залежить від гостроти зору, приблизно від 0,5 мм до п'яти міліметрів; колірна гама має бути різноманітною, переважно жовто-оранжево-червоні, зелені та коричневі тони і відтінки. Бажане забарвлення, близьке до природного.
7. Підручники, зошити за можливістю слід використовувати спеціальні: аудіопідручники, електронні зошити.

Комплект периферійного обладнання формується з урахуванням індивідуальних потреб учня з порушеннями зору і може включати індивідуальні технічні засоби навчання (тактильний дисплей, спеціальний принтер).

Пристрої і програмне забезпечення, що полегшують роботу незрячого користувача

Програмне забезпечення для читання електронних книг — для комфортного читання книг з екрана, відтворення тексту у звуковому форматі, форматування та конвертування текстів.

Програми збільшення зображень — для користувачів із порушеннями зору.

Програми екранного доступу забезпечують розпізнавання та озвучування текстової та графічної інформації, виведеної на монітор, і застосування тактильних дисплеїв для читання текстової інформації рельєфно-крапковим шрифтом Брайля.

Програми екранного доступу засновані на технологіях синтезу мови. Тактильний дисплей — пристрій, що дозволяє незрячому користувачеві сприймати текстову інформацію зі звичайного дисплея у вигляді рельєфно-крапкових символів системи Брайля.

Спеціальні принтери — пристрій друку текстової інформації у символах шрифту Брайля. Сучасні спеціальні принтери дозволяють виводити на друк тексти, виконані в будь-якому текстовому редакторі, а також графічні зображення, готові до використання відразу після друку.

Електронна лупа — телевізійний збільшувач, що проєктує зображення паперових документів на екран монітора або телевізора.

Комп'ютер має бути оснащений спеціальним програмним забезпеченням для незрячого учня або учня з порушеннями зору.

Диктофон із флеш-пам'яттю — за його допомогою учень із порушеннями зору зможе накопичувати на комп'ютері навчальний матеріал у цифровому форматі, швидко знаходити та обробляти його.

Застосування навчальних матеріалів *в електронній формі* у процесі навчання незрячих учнів та учнів із порушеннями зору значно розширює їхні можливості в навчанні. Існує *дві форми надання таких матеріалів*: у вигляді *текстових документів і програмних оболонок*.

Текстові документи можна читати з екрана комп'ютера (збільшивши, якщо потрібно, розмір шрифту), роздруковувати на папері (у тому числі й за системою Брайля), прослуховувати за допомогою синтезатора мови або читати на тактильному дисплеї. Перевагою такої форми є те, що матеріал легко доступний (сканування, Інтернет).

Програмні оболонки — це пакети програм, що забезпечують інтерактивну взаємодію учня з розміщеними в них матеріалами. Як правило, вони орієнтовані на конкретний предмет і містять як фактичний матеріал з даного предмета, так і ілюстративний (наприклад, демонстрації дослідів). Крім того, оболонки містять тестовий блок, що дозволяє оцінювати рівень знань учня. Цими програмами можна користуватися, збільшуючи зображення як засобами операційної системи, так і внутрішніми засобами. Проте робота в таких оболонках засобами екранного доступу для незрячих учнів дещо ускладнена через велику кількість графічних зображень.

Застосування інформаційних технологій у дистанційному навчанні незрячих учнів та учнів із порушеннями зору полегшить їхній контакт з учителем (перевірка домашніх і контрольних робіт).

Спеціальні пристрої

Деяким учням із порушеннями зору потрібні лише деякі адаптивні матеріали, на той час як незрячим учням можуть знадобитися комбінації кількох пристроїв. Такі пристрої поділяються на оптичні, неоптичні та електронні.

Оптичні пристрої складаються з однієї або більше лінз і використовуються для збільшення або зміни видимого зображення.

1. Біфокальні окуляри, призматичні окуляри, контактні лінзи або інші комбінації лінз можуть бути призначені дитині із зоровими обмеженнями для постійного використання або протягом певного виду діяльності.
2. Кишенькова або оглядова лупа використовується для збільшення розміру зображення перед очима і покращує функціонування зору більшості, але не всіх дітей із зоровими порушеннями. Ці лупи можна використовувати для таких завдань, як читання, письмо і художні роботи.

Неоптичні пристрої — це пристрої, які не мають лінз і можуть бути призначені для дітей з порушеннями зору. Вони необов'язково мають призначатися офтальмологом.

Пристрої, що допоможуть у дистанційному навчанні дітям із порушеннями зору:

1. Підставки для книжок, що зменшують постуральну втому, наближаючи предмет до очей читача. Якщо спеціальна підставка на даний момент не доступна, можна зробити імпровізовану, підклавши стопку інших книжок під книгу, яку потрібно прочитати.
2. Фломастери/маркери чорного кольору з різною шириною кінчика, за допомогою яких можна писати або чітко малювати. Використання маркерів різних кольорів часто допомагає учневі виділяти розділи у своїх записах для полегшення перегляду.
3. Ацетатна плівка. Краще використовувати жовту плівку, хоча бувають й інші кольори. Ацетатна плівка, поміщена поверх надрукованої сторінки, затемнює друк, а також підсилює контраст шрифту, надрукованого на папері.
4. Лампи. Лампи зі змінною інтенсивністю світла можуть забезпечити додаткове або матове освітлення, яке може знадобитися дитині з порушеннями зору.
5. Книги зі збільшеним шрифтом. Є учні, які раніше використовували книги зі збільшеним шрифтом, але тепер вчать використовувати оптичні пристрої. Ідеться про учнів, які ще не вміють читати звичайний шрифт на близькій відстані за допомогою оптичного пристрою. Якість і гарнітура друку шрифту так само важливі для чіткості, як і його розмір. Інтервал між буквами і рядками також відіграє важливу роль.
6. Спеціальні зошити з лініями. Це зошити для дітей, яким важко розрізняти лінії на звичайному папері, із жирними лініями різних форматів, включаючи міліметровку, папір для письма.

7. Закладки для сторінок і віконця для читання. Ці допоміжні матеріали можуть бути особливо корисні для дітей, яким важко зосередитися на слові або відстежити друковану лінію.
8. Сонцезахисні та інші щитки. Дітям, які чутливі до світла (мають світлобоязнь), може знадобитися частковий захист від яскравого світла навколо них.
9. Вимірювальні інструменти. Оскільки стандартні лінійки можуть бути важкі для зорового сприйняття деяких учнів із порушеннями зору, у ході занять ви можете використовувати лінійку з великими поділками.

Пристрої для незрячих учнів

1. Друкарська машинка зі шрифтом Брайля, підкладка і грифель. Друкарська машинка зі шрифтом Брайля — це ручний прилад із шістьма клавішами, що використовується для письма шрифтом Брайля. Із цією ж метою можуть використовуватися електронні та комп'ютерні пристрої. Підкладка і грифель використовуються для записів. Підкладка — це металева рамка з отворами, через які проколюються крапки шрифту Брайля за допомогою гострого грифеля.
2. Креслярська дошка для рельєфного рядка. Це покрита гумою дошка, на якій незряча дитина може малювати або писати на ацетатній плівці ручкою або аналогічним предметом, після чого опуклі лінії можна обстежити пальцями.
3. Планшет із комірками і кубиками. Він дозволяє дитині робити математичні обчислення, використовуючи стандартні символи Брайля. У цьому пристрої кубики з опуклими крапками шрифту Брайля встановлюються у проміжки вафельної рамки. У минулому цей пристрій використовувався дуже успішно як обчислювальний інструмент. Сьогодні є більш ефективні пристрої — калькулятори.

4. Рахівниця Кранмера. Це пристрій, спеціально адаптований для незрячих учнів, щоб полегшити їм математичні обчислення.
5. Папір із рельєфними рядками. Буває різних форматів, у лінійку і в клітинку, він дозволяє учневі писати текст по лінії або будувати графік, робити позначки на міліметровці або перфорувати папір, щоб позначити певні точки.
6. Шаблони й письмові орієнтири. Зроблені з картону, пластмаси або металу шаблони й письмові орієнтири — це відкриті прямокутні форми, у межах яких можна ставити підписи або вносити іншу інформацію.
7. Вимірювальні інструменти зі шрифтом Брайля і рельєфним маркуванням: годинник, лінійки і вимірювальні прилади.
8. Спеціальні маркери, що створюють рельєфні лінії або крапки. Спеціальні маркери можна використовувати для зміни поверхні стандартних циферблатів, вимірювальних інструментів та інших предметів.

Електронні пристрої

Телевізійна система для збільшення зображення. Це телевізійний пристрій, який відображає на екрані телевізора за допомогою відеокамери або іншого пристосування друкований матеріал у збільшеному вигляді. На екрані можна змінювати колір (негатив і позитив), контрастність і яскравість зображення. Учень може використовувати такий пристрій, для того щоб читати звичайні книги і карти у збільшеному розмірі, а також робити письмові завдання, використовуючи ручку, олівець або друкарську машинку. У минулому ці системи мали тільки чорно-білі монітори, але зараз у результаті удосконалення технологій використовуються і кольорові. Кольорові монітори дозволяють учням із порушеннями зору використовувати картинки і кольорові написи, діаграми, карти та інші освітні матеріали з найбільшою користю.

Синтезатори мови. Синтезатор мови дозволяє за допомогою колонок або навушників почути те, що представлено на комп'ютерному екрані. У програмному забезпеченні, яке використовує учень, повинні міститися інструкції про те, як працювати із синтезатором мови, щоб учень міг використовувати спеціальне програмне забезпечення для озвучування тексту.

Збільшувальні пристрої. Процесор із великим монітором, що дозволяє учню з порушеннями зору управляти розміром, контрастністю і яскравістю зображення на екрані. Учень може переглядати сторінку в автоматичному режимі за певної швидкості або закривати ті частини екрана, які можуть відволікати від основної діяльності. Для цього пристрою можна використовувати різноманітне програмне забезпечення.

Регенований дисплей Брайля. Коли пристрій такого типу під'єднується до комп'ютера, на ньому за допомогою шрифту Брайля відображається версія того, що представлено на екрані. Символи шрифту Брайля з'являються на маленькому дисплеї. Учень контролює швидкість появи символів шрифту Брайля за допомогою спеціальної кнопки.

Програми. Сьогодні для навчання дітей з порушеннями зору використовується ряд програм, наприклад: «Magic Slate», «Bank Street Writer», «Talking Text Writer», «Braille-Edit Express (експрес-редактор Брайля) (BEX)» і «Word Talk (говорить слово)» (версія для Apple), розроблені спеціально для комп'ютерів Apple; а такі, як «Primary Editor (первинний редактор)», «Word Processing for Kids (обробка текстів для дітей)», «Listen to Learn (слухаємо — вчимося)» і «Word Talk (говорить слово)» (версія для IBM), призначені для комп'ютерів IBM. Багато які стандартні пакети програмного забезпечення можуть зробити використання адаптивного обладнання доступним для учнів із порушеннями зору.

Для ефективної організації дистанційного навчання незрячих дітей і дітей із порушеннями зору необхідно використовувати додаткові спеціальні апаратні й програмні за-

соби, які дозволяють забезпечити незрячому користувачеві можливість працювати зі звичайним персональним комп'ютером і програмами загального призначення: текстові редактори, Інтернет-браузери й ін. Стандартність основного комп'ютерного устаткування й програмного забезпечення суттєво полегшує налагодження, обслуговування, модернізацію системи, а також надає незрячим звичайні можливості користувача.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на розробку та змістове забезпечення освітніх маршрутів для дітей із порушеннями зору та незрячих дітей, ураховуючи індивідуальні можливості, що дозволить учителю регулювати обсяг і якість навчального матеріалу, способи подачі матеріалу, темп занять, часові рамки. Планується розробка методичних рекомендацій із психолого-педагогічного супроводу дітей із порушеннями зору в умовах дистанційного навчання та їхніх батьків. Слід зазначити, що батьки під час дистанційного навчання стали більш включеними до освітнього процесу, а це вимагає розробки психологічної підтримки і для них.

РОЛЬ ЧИТАННЯ В РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Література у шкільному курсі є дуже важливою для дітей із порушеннями зору. Вона формує не тільки світогляд, а й сферу почуттів людини, розвиває в дітях здатність спостерігати, порівнювати, оцінювати поведінку людини, вчить «вдивлятися» у життя, вдумуватися у складність характерів і обставин, співпереживати і робити власні висновки.

Літератури не можна навчити, однак можна дати знання, що допоможуть дітям відкрити її, осягнути, зрозуміти, відчувати. Читання стає способом соціалізації особистості в суспільстві, що означає: «читаю = пізнаю себе і навколишній світ». Використовуючи художній текст, можна розвивати навички читання, уміння вести бесіду, дискутувати, володіти усною і писемною мовою, спонукати до роздумів про сенс життя і місце людини у світі.

Уроки літератури збагачують уявлення дітей із порушеннями зору про навколишній світ, розвивають фантазію, сприяють подоланню комплексів, породжених обмеженими можливостями.

Але вивчення літератури дітьми з порушеннями зору завжди пов'язане з низкою труднощів. Одна з них полягає в тому, що багатьом таким дітям читати просто важко.

Основною проблемою, пов'язаною з порушенням зору, є обмеження зорового сприйняття інформації. Простіше кажучи, у таких дітей зменшується можливість читати художні тексти. За зниження зорових функцій спостерігають-

ся підвищення втомлюваності дітей, зниження їхньої працездатності.

Учневі з порушенням зору потрібно більше часу на виконання вправ, читання тексту.

Не можна таку дитину переобтяжувати читанням великих текстів під час самостійного опрацювання матеріалу. У дітей вказаної категорії низький рівень техніки читання, тому у класі мають звучати лише невеликі за обсягом твори або окремі уривки. Учні переважно опрацьовують тексти творів удома. Лікарі радять виконувати домашні завдання при світлі настільної лампи, покритої зеленим або матовим абажуром. Учитель і батьки повинні намагатися привернути увагу дитини до книжки, зробити процес читання життєвою необхідністю. Місія дорослого — керувати процесом читання (якщо воно відбувається в класі), контролювати його (якщо учні читають удома). Мету можна вважати досягнутою, якщо діти прочитали художній твір, глибоко збагнули його зміст. І лише тоді розпочинається робота, спрямована на підготовку до художнього аналізу твору. Слабозорі діти потребують у школі педагогічної підтримки, удома — батьківської.

Роль сім'ї у залученні дитини до читання важко переоцінити. Обговорюйте в сім'ї книжку, яку прочитали. Це сприяє розвитку мовлення. Звертайте увагу на образність і смислову чіткість мови дітей — майбутній засіб розвитку високої культури. Спільне читання — найбільш легкий спосіб прищепити навички читання дітям. Читання вголос сприяє розвитку уваги дитини. Спробуйте разом із дитиною скласти свою версію закінчення твору. Перевага таких історій — у більш глибокому розумінні прочитаної книги.

Якщо батьки приділяють увагу дітям, діти усвідомлюють, що їх люблять. Книжки допоможуть дітям навчитися мислити і фантазувати. Вони дарують дітям цінності, які ті пронесуть через усе життя. Час — це ваш найкращий подарунок дитині. Ви ніби говорите: «Ти потрібна/потрібен мені, мені подобається бути з тобою». Проводити дозвілля разом

означає віддавати дитині свою увагу сповна. Форми проведення сімейного дозвілля в кожній родині можуть бути різні: читання казок, бесіди за сімейною вечерею... Якщо батьки допомагатимуть дитині й робитимуть це з радістю, її душа наповнюватиметься любов'ю.

Під час виконання домашнього завдання наберіться терпіння. Нехай вашими супутниками будуть спокійний тон, витримка («не хвилюйся, у тебе все вийде», «з'ясуймо разом», «я тобі допоможу»), похвала (навіть якщо не дуже гарно виходить). Використовуйте метод читання тексту «Інсерт» з позначками:

- «V» — відоме;
- «+» — цікаве, несподіване;
- «?» — незрозуміле.

Потім у школі на уроці відбудеться обговорення, пояснення цих позначок.

Використовуючи прийом читання художнього тексту «ланцюжком» (у класі це читання по черзі, а вдома — «дитина — батько — мати; дитина — батько — мати...»), додавайте допоміжні прийоми: читання під музику (описи природи, пори року, ліричні відступи тощо), за особами (трапляються цікаві діалоги, читаються драматичні твори), повторне читання (за потреби звернути особливу увагу на невеликий за обсягом, але важливий за змістом уривок, вислів, який необхідно запам'ятати чи відповідно прокоментувати).

Пам'ятайте, що гра — найулюбленіший прийом для учнів. Кожна гра — це спілкування дитини з дорослими, це школа співпраці. Використання гри в навчанні дає можливість створити позитивну атмосферу, що сприяє засвоєнню знань. Дитина у грі розкривається, їй цікаво. А те, що дитині цікаво, вона сприймає набагато швидше. Гра виховує впевненість у собі, чого не вистачає дітям із порушеннями зору. Гра — дійовий елемент творчої співпраці батьків і дітей.

Гра «Так чи ні»: батько, мати, дитина ставлять одне одному запитання, які завершуються словами: «Так чи ні?». Гра «Вірю — не вірю»: кожне із запитань починається словами: «Чи віриш ти, що...». Батько, мати, дитина ставлять його по черзі одне одному. Гра «Перевтілення»: дитина уявляє себе в ролі певного літературного героя і говорить від імені цього героя (від першої особи). У грі «Репортер» запропонуйте дитині уявити себе в ролі репортера і записати найцікавіші, на її погляд, запитання до тексту. Відомими є також ігри «Запитання до автора», «Знайди помилку», «Взаємні запитання (ти — мені, я — тобі)» та інші.

«Метод незакінченого речення» формує позитивний настрій, налаштовує на відкритість і співпрацю (продовжіть речення: «Якщо... то...»).

Гра «Намалюй!» (пропонується намалювати ілюстрацію до казки, новели тощо так, щоб інші учні на уроці могли вгадати, який саме епізод зображено).

Найменший успіх дає слабозорій дитині відчуття задоволення і стимулює до подальшої діяльності. Брак успіху засмучує, викликає незадоволення, через що дитина втрачає інтерес до спілкування, до гри, до будь-якої діяльності, стає пасивною. Для дитини дуже важливою є реакція на її успіхи дорослих, насамперед батьків. Ви, шановні батьки, повинні обов'язково похвалити дитину, якщо вона впоралася із завданням, а якщо не справилася, то треба знайти теплі слова і запевнити, що наступного разу все вийде. Допомогайте дитині перевершити саму себе. Помічайте і радійте, коли вона досягає успіху. Дивуйтеся, захоплюйтеся, радійте, коли дитина виявляє кмітливість, мислить творчо. Виявляйте своє оптимістичне ставлення до можливостей дитини, особливо коли її спіткає невдача.

Для учнів початкових класів із порушеннями зору читання художніх творів у повному обсязі становить певні труднощі. «Погане читання — як змащене брудом віконце, через яке нічого не видно», — писав В. О. Сухомлинський.

І тому можна вдаватися до альтернативних форм читання — аудіозаписів.

Ураховуючи потреби дітей із порушеннями зору, радимо використовувати аудіокниги, створені на основі найкращих творів художньої літератури: класичних новел, романів, віршів відомих поетів.

Аудіокнига — це озвучений професійними артистами та записаний на звуковий носій літературний твір. Над створенням художніх аудіокнижок працює команда професіоналів: режисер, звукооператор, композитор, артисти-виконавці. Тому аудіокниги можна використовувати як еталонне читання, якого необхідно прагнути. На думку О. Каніболоцької, аудіокниги допомагають розвивати уяву дитини, уміння читати і тому є альтернативою готовим образам мультиків і комп'ютерних ігор.

Діти з порушеннями зору можуть користуватися комп'ютером, але вони мають дотримуватися загальних правил нормування зорових навантажень. Також їм потрібно і вдома створити умови для зорового сприйняття інформації на екрані (збільшити шрифт, різкість, контрастність зображення чи колір фону). Це слід робити з урахуванням індивідуальних зорових можливостей дитини, і вдома за цим процесом мусять стежити батьки. Обов'язково враховуйте санітарні норми роботи учнів за комп'ютером.

Мозок дитини, націлений на отримання знань у формі розважальних програм та ігор, набагато легше сприймає інформацію за допомогою медіазасобів, які організують увагу, пробуджують цікавість, надають можливостей проявити свої здібності та створюють стимули для подолання перешкод.

Медіатекст — повідомлення, викладення у будь-якому жанрі медіа: газетної статті, телепередачі, фільму, відеокліпу тощо. За словами науковця Я. Засурського, «колись текст був просто фіксацією на папері усного слова. Тепер це й усне слово, і наочне зображення, і графіка». Одними із найпоширеніших медіатекстів, що їх можна використовувати під час

виконання домашнього завдання із зарубіжної літератури, є: відео, теле- і кінофільми (екранізації художніх літературних творів), презентації, аудіозаписи, відеоролики тощо.

Інформація, сприйнята візуально, за даними психологічних досліджень, більш осмислена, краще зберігається у пам'яті. «Краще один раз побачити, ніж сто разів почути», — стверджує народна мудрість. До того ж використання відео сприяє розвитку уваги і пам'яті. Щоб зрозуміти зміст фільму, учням необхідно докласти певних зусиль. Так мимовільна увага переходить у довільну, а інтенсивність уваги впливає на процес запам'ятовування. Використання різних каналів надходження інформації (слуховий, зоровий, моторне сприйняття) позитивно позначається на міцності фіксації навчального матеріалу.

ТИФЛОПРИЛАДИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Тифлоприлади — це технічні засоби, за допомогою яких відбувається компенсація зору у незрячих та слабозорих учнів, збагачується зміст та методи навчання, відбувається розширення можливостей сприйняття навколишнього світу, орієнтування у просторі, підвищення продуктивності праці та корекція розумового і фізичного розвитку.

Можливості тифлотехнічних засобів можна поділити за трьома напрямками перетворення інформації:

1. Візуальну на тактильну (для незрячих).
2. Візуальну на збільшену та більш контрастну (для слабозорих).
3. Візуальну на звукову та збільшену (для незрячих та слабозорих).

Тифлотехнічні засоби допомагають людям із порушеннями зору відчувати себе на рівні зі зрячими, адже 80 % інформації про навколишній світ людина отримує за допомогою зорового аналізатора. А тифлоприлади і є компенсацією втраченого зору.

Види тифлоприладів:

- ✓ для дошкільного виховання;
- ✓ для шкільного навчання;
- ✓ побутові;
- ✓ виробничі;
- ✓ для орієнтування у просторі;
- ✓ для фізкультури і спорту.

Тифлоприлади для шкільного навчання

Збагачують його зміст, допомагають підготувати дітей із порушеннями зору до рухової діяльності.

До таких тифлоприладів належать: рельєфні зображення, макети, моделі, прилади для письма шрифтом Брайля, прилади для креслення та малювання, тифлотехнічні засоби.

Виробничі тифлоприлади

Незрячі люди використовують їх під час обробки металу, нарізання різьби, згинання труб, обробки дерева, збирання електроприладів та на паперово-картонному виробництві.

Побутові тифлоприлади

Розширюють можливості незрячих в організації побуту і дозвілля. Це терези (озвучені), ножі-дозатори, прилади для нарізання та чищення овочів, дозатори для рідких та сипучих речовин (сіль, цукор), прилади для вимірювання рівня рідини із сигналом для незрячих зі зниженим слухом, озвучені термометри, тонометри, глюкометри, барометри, годинники, різні настільні ігри та ін.

Тифлоприлади для орієнтування у просторі

Допомагають незрячим орієнтуватися у мікро- та макропросторі, займатися різноманітною діяльністю. До них належать: тростини різної модифікації, локатори, GPS-навігатори, фотоелектричні щупи, збільшувачі, акустичні апарати та ін.

Тифлоприлади для фізкультури і спорту

Ці тифлоприлади допомагають незрячим та слабозорим людям засвоювати рухи тіла, займатися спортивною ходьбою та бігом, стрибками, плаванням, навіть стрільбою по мішенях.

Збільшувальні пристрої

RUBY

Портативний ручний відеозбільшувач — незамінний помічник для слабозорих людей, легкий та зручний у користуванні. За допомогою цього пристрою слабозорий зможе самостійно подивитися розклад руху транспорту, прочитати чек у магазині, номер транспорту, рецепт тощо.

Зміна фонового режиму дисплея дає змогу зручно та комфортно користуватися ним людям з різними вадами органів зору.

SAPPHIRE

Портативний відеозбільшувач дозволяє слабозорим комфортно читати літературу, роздивлятися дрібні деталі, писати. «Сапфір» також має функцію зміни фонового режиму на дисплеї. Збільшення до 16 разів.

PEARL

Портативний пристрій, що підключається до ПК. Надає швидкий доступ незрячим та слабозорим людям до друкованих матеріалів шляхом голосового відтворення.

TOPAZ

Стаціонарний електронний збільшувач, що дає змогу слабозорим користувачам читати книжки та інші друковані матеріали, а також дозволяє розглянути дрібні деталі будь-якого об'єкта шляхом відображення збільшеного зображення об'єкта на екрані.

Камера забезпечує збільшення до 75 разів.

ONIX

Збільшувач, який дозволяє розглянути віддалені об'єкти. Залежно від режиму перегляду на екрані у збільшеному вигляді можна бачити віддалені об'єкти та об'єкти, які лежать на столі.

Підключення до ПК.

Камера забезпечує збільшення до 75 разів.

SARACE

Це автономний пристрій для незрячих та слабозорих користувачів, він простий у використанні, має великі яскраві кнопки з тактильними позначками. Автоматично сканує та читає матеріал багатьма мовами (усього 18 мов). Є можливість регулювання швидкості читання та збереження файлів. Під час роботи озвучується кожний крок, що його виконує користувач. Є багато інших функцій, які забезпечують зручну та комфортну роботу людям із порушенням зору.

PIEXTALK

Спеціальний пристрій для читання книг на флеш-картах. Це цифровий пристрій багатофункціонального призначення із синтезом мови. Пристрій містить диктофон та медіаплеєр, який підтримує велику кількість різних типів файлів, включаючи новий формат DAISY.

TOUCH MEMO

Цифрова ручка-маркер-диктофон. Завдяки цьому пристрою можна швидко та без зайвих зусиль знайти потрібну річ.

Цей пристрій портативний, простий у використанні та не потребує від користувача особливих навичок.

FOCUS 40 BLUE

Портативний брайлівський дисплей, який забезпечує комфортну роботу на комп'ютері та доступність інформації для незрячих людей.

Створений за новітніми технологіями із функцією підключення до ПК або ноутбука — BLUETOOTH.

За використання програмного забезпечення JAWS FOCUS 40 BLUE підтримує режим BRAILLESTUDY. Інтерактивний інструмент для вивчення шрифту Брайля.

Брайлівські принтери

Everest-DV-4

Створений за останніми технологіями принтер поєднує в собі дві моделі, має повну функціональність 4 x 4 PRO для друку газет. Високий технологічний рівень, двобічний друк, друк стандартного та газетного формату, автоматичний поділ документів для друку брайлівських книг.

Швидкість друку — 100 знаків на секунду.

300 сторінок формату А4 за годину.

Emprint Spot Dot

Універсальний принтер, що поєднує друк шрифтом Брайля та кольоровий друк.

Технологія SpotDot є найголовнішою технологією тиснення. Надруковані документи візуально ідентичні документам, які надруковані на звичайному принтері, а тактильно є рельєфними та містять брайлівський текст.

Підключення до ПК, USB — 1,1; 2,0.

Швидкість друку — 50 знаків на секунду.

BrailleBoxV4

Перший принтер із функцією витискання, який має по-аркушеву подачу та повністю закритий механізм. Функція подачі паперу для друку вдосконалена. Лоток подачі вміщує 400 аркушів, що забезпечує якість та високу швидкість друку — 900 сторінок на годину.

Принтер озвучений, USB — 2,0.

Emfuse

Брайлівська станція з кольоровим друком забезпечує високошвидкісний друк та тиснення. Лоток подачі аркушів вміщує 2300 аркушів розміром до 12x18 дюймів. Висока чіткість кольорових зображень та текстів.

Широкий діапазон носіїв та типів паперу.

Друк брайлівських книг.

Двобічний друк чорнилом.

USB — 2,0.

KaptenMobility

GPS-пристрій для незрячих та слабоворих. Компактний, оснащений навігатором із голосовим управлінням та призначений для орієнтування незрячих та слабоворих людей у просторі.

Програмне забезпечення для незрячих та слабоворих

JAWSforWindows — програма екранного доступу, яка працює на ПК на базі Windows. Дає можливість отримувати доступ до необхідної інформації та мережі Інтернет за допомогою мовного синтезатора через аудіокарту комп'ютера. Інформація на екрані зчитується вголос, забезпечує можливість мовного доступу до різноманітних контекстів. JAWS також виводить інформацію на дисплей Брайля.

MAGIC — програма екранного збільшення, яка допомагає людям зі зниженим зором використовувати можливості ПК, включаючи Інтернет. Можна бачити інформацію та одночасно слухати її за допомогою мовного синтезатора. Програма проста у використанні та включає різноманітні можливості, які полегшують роботу осіб зі зниженим зором.

DolphinGuide — програмне забезпечення, призначене для незрячих та слабоворих людей, які раніше ніколи не мали досвіду роботи на комп'ютері. Дозволяє легко створювати документи, надсилати та отримувати електронну пошту, слухати музику, аудіокниги...

ELPICSPrint — програма, розроблена для підготовки та друку тактильних зображень на принтерах компанії INDEXBRAILLE.

DUXBURY BRAILLE TRANSLATOR (DBT) — програма, яка забезпечує переклад у двох напрямках. Текст звичайний перетворювати на текст шрифтом Брайля, і навпаки. Це текстовий редактор, за допомогою якого можна створювати

будь-який документ шрифтом Брайля на багатьох мовах, а також у різних кодуваннях.

DBT дозволяє імпортувати файли у форматі MS, WORD, WORDPERFECT, HTML.

Навушники з кістковою провідністю AFTERSHOKZ

Використання навушників цього типу дозволяє учням з порушеннями зору чути навколишнє середовище під час роботи за комп'ютером з використанням звукових програм екранного доступу. Наприклад, учень має змогу в класі під час уроку чути пояснення вчителя та одночасно працювати за комп'ютером.

Найбільші виробники тифлотехніки — це Freedom scientific (США). Вони виробляють відеозбільшувальні пристрої різних серій та дисплеї Брайля, а також програмне забезпечення JAWS. Аналогом Freedom scientific в Європі є відеозбільшувачі OPTelec (Австрія) та компанія INDEX (Швеція), яка виготовляє принтери Брайля EVEREST-D.

Програми екранного доступу для комп'ютерів: JAWS, NVDA, MAGIC PRO, DOLPHIN GUIDE.

Програми екранного доступу для мобільних пристроїв (телефонів):

ANDROID — TOLK BACK

IOS — VOICE OVER

ДОСТУПНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Універсальний дизайн в освіті — це підхід, що забезпечує філософську основу для розробки широкого спектру навчальних продуктів та довкілля з урахуванням потреб усіх учнів та вихованців із самого початку. Це стосується не тільки аспектів навчання: програми, навчального плану, оцінювання знань, викладання, шкільного дизайну, бібліотеки, спортивних майданчиків, гуртожитків, веб-сайтів, інструкцій, а й шляхів реформування публічного управління освітою дітей із порушеннями зору.

Принципи універсального дизайну

Термін «універсальний дизайн» усе частіше використовується у сфері освіти.

Практичне впровадження концепції інклюзивного навчання базується на таких принципах універсального дизайну:

Принцип 1. «Рівність та доступність використання» має гарантувати рівність і доступність середовища для кожного шляхом надання однакових засобів для всіх користувачів з метою уникнення уособлення окремих груп населення. Дизайн має бути легким у сприйнятті для людей із різним рівнем можливостей.

Як це виглядає на практиці?

Рівноправне використання: архітектурно доступне та безпечне шкільне середовище; навчальні матеріали підготовлені таким чином, що можуть бути використані учнями та вихованцями з різними функціональними порушеннями; веб-сайти навчальних закладів розроблені так, що інформація на них доступна для осіб з порушеннями зору.

Принцип 2. «Гнучкість використання» має забезпечити наявність широкого переліку індивідуальних налаштувань та відповідати різним потребам, уподобанням та можливостям користувачів.

Як це виглядає на практиці?

Гнучкість користування: шкільний навчальний процес відповідає широкому спектру індивідуальних можливостей учнів; забезпечує гнучку методику навчання, викладання та представлення матеріалу; доступні та гнучкі навчальні плани й програми.

Принцип 3. «Простота та інтуїтивність використання» — дизайну має бути притаманна простота та інтуїтивно зрозуміле використання продукту та послуги. Як використовувати продукт, повинна розуміти будь-яка особа, незалежно від особистого досвіду, освіти, лінгвістичних навичок, віку, рівня концентрації уваги на цей момент.

Як це виглядає на практиці?

Просте та зручне використання: навчальні матеріали прості та чіткі у використанні, незалежно від навичок та досвіду учнів, вихованців; лабораторне обладнання та обладнання в майстернях із чіткими та інтуїтивно зрозумілими кнопками управління.

Принцип 4. «Доступно викладена інформація» — дизайн має сприяти ефективному донесенню до користувача необхідної інформації, незалежно від його можливостей сприйняття або зовнішніх умов.

Як це виглядає на практиці?

Сприйняття інформації попри будь-які сенсорні можливості користувачів: урахування різного впливу шкільного середовища на «сенсорний досвід» дитини; використання кольору, світла, звуків, текстури; легкий доступ до інформаційно-комунікативних технологій.

Принцип 5. «Терпимість до помилок». Дизайн має звести до мінімуму небезпеку для життя, можливість виникнення ризиків та негативних наслідків у разі випадкових або непередбачуваних дій користувачів.

Як це виглядає на практиці?

Припустимість помилок: учні, вихованці повинні мати досталь часу, щоб надати відповідь на запитання; використання навчального програмного забезпечення, яке має вказівки/застереження, коли учень, вихованець робить неправильний вибір.

Принцип 6. «Малі фізичні зусилля» — дизайн має сприяти дієвому та зручному використанню послуги чи виробу з мінімальним рівнем стомлюваності. Він має бути розрахований на незначні фізичні зусилля, що їх має докласти користувач.

Як це виглядає на практиці?

Низький рівень фізичних зусиль: двері, які легко відкривати учням, вихованцям із порушеннями зору та з комбінованими порушеннями; застосування ергономічних вимог до меблів, деталей.

Принцип 7. «Наявність необхідного розміру, місця простору». Дизайн має враховувати наявність необхідного простору при підході, під'їзді та різноманітних маніпуляціях з огляду на антропометричні характеристики, стан та мобільність користувача.

Як це виглядає на практиці?

Наявність необхідного простору: доступні навчальні місця для учнів, вихованців, у тому числі з прилеглим простором для асистентів учителів; меблі, фурнітура та обладнання, що підтримують широкий спектр навчання та навчальних методик; можливість регулювання освітлення приміщення для різноманітних потреб учнів у навчанні та інше.

ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ПРОЄКТІВ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

**Лабораторія «VISUS»
і лабораторія сенсорної інтеграції —
новітні системи реабілітації та сенсорного розвитку**

У Вигодській спеціальній школі створена лабораторія «VISUS» (автор — В. Гошовський, тифлопедагог) з метою збереження залишкового зору, корекції та розвитку зорового сприйняття у дітей із порушеннями зору, а також профілактики очних захворювань у дітей.

Короткі відомості про роботу органів зору

Орган зору людини кулястий, тому око може обертатися навколо трьох осей: вертикальної (зліва-направо), горизонтальної (уверх-униз), а також осі, яка збігається з оптичною віссю ока.

Навколо ока розташовані три пари окорухових м'язів: одна пара повертає око ліворуч та праворуч, друга пара — уверх та вниз, третя пара повертає око відносно оптичної осі. Самі окорухові м'язи не керуються сигналами, що поступають від мозку. Ці три пари м'язів служать виконавчими органами, які забезпечують автоматичне слідування. Завдяки цьому око легко може супроводжувати поглядом

машину, що їде, або птаха, який летить, футбольний м'яч та багато об'єктів, які рухаються на близькій відстані або вдалині. Ця автоматична система дозволяє слідкувати за рухомими та нерухомими об'єктами під час руху, наприклад, з вікна поїзда або автомобіля. Окорухові м'язи — це м'язи, які найшвидше працюють в організмі людини. Роздивляючись малюнок або картину, око рухається стрибкоподібно та виконує 100–120 стрибків на хвилину, а тривалість одного стрибка — усього кілька сотих секунди.

Окрім стрибків око здійснює невеликі, але швидкі коливання. Вони є важливими для роботи ока, особливо під час розглядання дрібних деталей.

Учені-офтальмологи досліджували ще одну спеціальну функцію окорухових м'язів. Вони можуть допомагати кришталіку фокусувати зображення на сітківку, якщо предмети розміщуються на різних відстанях від ока. М'язи трохи розтягують або стягують очне яблуко, віддаляючи або наближуючи таким чином сітківку до кришталіка та полегшують фокусування.

Орган зору містить рецепторний апарат та оптичну систему, яка фокусує світлові промені та забезпечує чітке зображення видимих предметів на сітківці в зменшеному та перевернутому вигляді. Світлові промені, перш ніж потрапити на сітківку, проходять через кілька поверхонь, передню та задню поверхні рогівки, кришталік та скловидне тіло. Чітке бачення предметів на різній відстані забезпечується за допомогою скорочення або розслаблення м'яза, який розміщений навколо кришталіка.

Наведений вище процес називається акомодацією. Це важливий регулятор зорових функцій. Сила акомодації може зменшуватися через багато факторів: вік, перенесені запальні захворювання ока або інших органів, травми та інше. Виникає далекозорість. У такому випадку людина намагається відсунути книгу або газету подалі від очей, щоб по-

легшити роботу целіарних м'язів, або користується окулярами з опуклими лінзами.

На відміну від цього, за міопії через подовження осі ока послаблюється робота целіарного м'язу, зображення предметів фокусується не на саму сітківку, а перед нею. У цьому випадку людина старається все наблизити до очей та користується окулярами з увігнутими лінзами для зменшення сили кришталика.

Із усього сказаного вище стає зрозумілим, наскільки важливо тренувати очні м'язи, щоб запобігти виникненню подібних патологій.

Сітківка — передній край мозку, найбільш віддалена від головного мозку частина зорового аналізатора. Вона першою сприймає світло, обробляє та трансформує світлову енергію в сигнал, у якому закодована вся інформація про те, що бачить око. Оболонка сітківки надзвичайно тонка, її максимальна товщина 0,14 мм. Різні ділянки сітківки нерівноцінні з погляду на її функції. Найбільш важливою вважається ділянка жовтої плями, яка розташована на 3–4 мм до тім'я вгору від місця виходу зорового нерва. Жовта пляма має овальну форму. Вона наповнена колбочковими фоторецепторами. Сітківка в цьому місці максимально тонка — до 0,08 мм. Наявний тільки шар колбочок, а всі інші шари відсутні. Найкраще людина бачить жовтою плямою. Уся світлова інформація, що потрапляє на цю ділянку, залишається без змін. У цій ділянці можливий лише денний польовий зір, за допомогою якого сприймаються кольори навколишнього середовища.

Сліпа пляма розташована в місці, де зоровий нерв проходить вищі відділення мозку, і все, що потрапляє на неї, зникає з поля зору людини.

У сітківці міститься 130 млн рецепторів, які сприймають світло. Із них 7 млн — це колбочкові рецептори, які забезпечують кольоровий зір.

Від кожної світлочутливої клітини колбочки відходить нервово волокно, що з'єднує рецептори із центральною нервовою системою.

Провідниковий відділ зорового аналізатора складається з волокон зорового нерва, які з'єднують сітківку з вищими нервовими центрами. Зорові нерви правої та лівої сторони перехрещуються. Другий кінець зорового аналізатора розташований у задній частині потиличної частини кори. Він закінчується в мозку і тому називається мозковим. Сюди і сходяться сигнали від усіх елементів сітківки, які сприймають світло. Тут виникають зорові відчуття. Механізм їх виникнення до цього часу нерозгаданий.

Головними методами, які використовуються в роботі лабораторії «VISUS», є гімнастика для очей і релаксація, кольоротерапія та дихальна гімнастика.

Гімнастика для очей є одним з найефективніших методів профілактики та лікування очних захворювань. Її мета — вплив на всі групи м'язів та підтримка внутрішньої структури ока.

У лабораторії «VISUS» проводиться цілий комплекс вправ для очей загального та спеціального призначення:

1. Гімнастика для корекції порушень рефракції, міопії, астигматизму, косоокості.
2. Вправи для зміцнення зовнішніх і внутрішніх очних м'язів.
3. Загальні оздоровчі вправи.

Характерна особливість виконання вправ полягає в тому, що всі комплекси потрібно дозувати, починаючи з елементарних рухів, потім поступово збільшувати навантаження. Це можна порівняти зі спортивними тренуваннями.

Також в лабораторії «VISUS» проводяться комплекси оздоровчих вправ знаменитих вітчизняних і зарубіжних офтальмологів (У. Бейтс, Е. Аветисов, С. Філатов, А. Базарний та ін.).

Багато методик розроблені працівниками центру.

Важливими напрямками корекції зору лабораторії «VISUS» є **релаксація** (вправи зі світлом) та **кольоротерапія**.

Центральна фіксація

Попередити негативні наслідки від перевтоми очей можна шляхом зосередження на об'єкті, який світиться. Такі вправи мають назву «**центральна фіксація**». Вони розслаблюють очні м'язи та стабілізують емоційний стан. Вправи ефективні за косоокості та ністагмі.

1. Зосередження на полум'ї.
2. Спостереження за Місяцем та зірками.
3. Медитація на небо.
4. Спостереження за хмарами, які рухаються.
5. Спостереження за водою на природі.
6. Схід та захід сонця.
7. Медитація на гори.
8. Водоспад.

Кольоротерапія

Кожен колір має свій корекційний та профілактичний вплив на органи зору:

1. **Червоний колір.** Невеликі дози червоного кольору сприяють посиленню лімфадренажу та запобігають розвитку дистрофічних захворювань очей. Червоний колір позитивно впливає на лікування міопії, астигматизму, дистрофії сітківки, косоокості та амбліопії у дітей.

2. **Оранжевий колір.** В офтальмології цей колір ефективний під час лікування міопії, дистрофії сітківки, амбліопії та атрофії зорового нерва.
3. **Жовтий колір.** Ефективний у разі амбліопії, косоокості, атрофії зорового нерва, дистрофії сітківки.
4. **Зелений колір.** Дає очам відпочинок, нормалізує внутрішньоочний тиск, посилює гостроту зору. Ефективний у разі глаукоми, спазмів акомодациї та комп'ютерного зорового синдрому.
5. **Блакитний колір.** Знімає втоми та напругу очей. Ефективний під час лікування запальних захворювань очей.
6. **Синій колір.** Ефективний під час лікування запальних захворювань, глаукоми, катаракти, за помутніння рогівки.
7. **Фіолетовий колір.** Має тонізуючу дію. Ефективний під час лікування катаракти, увеїтів, помутніння рогівки.

Знак в овалі

Лікування глаукоми, дистрофії сітківки.

Вправи на розвиток бінокулярної координації

Спостереження віддалених предметів, точок.

Схема проведення вправ та комплексів у відповідному порядку:

1. Пальмінг.
2. Вправи для зняття втоми.
3. Вправи на зміцнення очних м'язів.
4. Соляризація (світлові вправи).
5. Тренування акомодациї.

6. Вправи на уяву (уявна гімнастика).
7. Вправи на покращення циркуляції крові (письмо носом).
8. Дихальні вправи та масаж очей.

Після виконання кожного блоку вправ, дібраного для конкретної дитини залежно від порушення зору, обов'язково слід зробити пальмінг.

Програма відновлення та підтримки зору в дітей виконується у двох вікових групах. У кожній віковій групі вона різна.

Перша вікова група включає учнів від двох до п'яти років (дошкільна).

Вправи з ліхтариком. Це одна з методик, яка доступна для дітей наймолодшого віку. Вона безпечна і може подаватися дітям як захоплива гра. Що частіше проводиться така гімнастика, то кращий результат лікування.

Вправа «Маятник». Виконується протягом 1–2 хвилин, бажано проводити до ступінчастої гімнастики.

Ступінчаста гімнастика (у спрощеному варіанті).

Діти у віці 3–4 років ще не достатньо чітко бачать об'єкти, що розташовані далі 50 м, адже орган зору ще не повністю сформований. Тому проведення цієї методики позитивно впливає на гостроту зору в майбутньому.

Кольоротерапія. Кольоровий вплив допомагає тренувати зоровий аналізатор та підвищує працездатність сітківки. Тому кольоротерапія є важливим пунктом у розвитку зорового сприйняття.

Відновлення та підтримка зору в дітей 6–14 років

Вправи з ліхтариком. Не втрачають своєї актуальності. У більш інтенсивному варіанті виконання цієї вправи сприяє синхронній роботі окорухових м'язів, покращує кровообіг, забезпечує відпочинок очей та підвищує настрій.

Ступінчаста гімнастика. У повному варіанті виконується від 3 до 5 хвилин.

V-подібна гімнастика. Застосування цієї гімнастики починається від 7-ми років.

Цифрова гімнастика. Покращує насиченість та яскравість зображення, адже стимулює вироблення зорових пігментів родопсину.

Вправа «Маятник». Розслаблює втомлені очі та рекомендується дітям з прихованими формами косоокості.

Зорова дуга. Швидко знімає втому після тривалої роботи за комп'ютером та після уроків.

Гімнастика із циферблатом. Крапкова гімнастика. Добре виконувати темної пори доби, коли немає можливості виконати ступінчасту гімнастику.

Уявна гімнастика. Знімає зорову і загальну втому та підвищує працездатність.

Ступінчаста гімнастика

Швидко включає в активну роботу акомодативний апарат, тренує всі його елементи, значно покращує зір у короткі терміни, сприяє розвитку зорового аналізатора (бачення вдалину).

Ця методика змушує акомодативний апарат включатися в роботу досить швидко та максимально ефективно. Вона не викликає зорового навантаження, а навпаки, сприяє роз-

слабленню очей. Це активний масаж кришталіків для дітей з міопією.

Цифрова гімнастика

Значно підсилює кровопостачання очей, покращує роботу акомодативного апарата, вчить очі діяти синхронно в різних варіантах прихованої або явної косоокості. Покращує яскравість зображення і знімає спазми акомодативії.

Гімнастика проводиться протягом 2 хвилин. Вона підсилює кровопостачання, ефективна за катаракти, глаукоми і проблем сітківки.

Крапкова гімнастика

Використовується для покращення гостроти зору.

Гімнастика з ліхтариком

Ця методика годиться в першу чергу для найменших дітей, є приблизним аналогом цифрової гімнастики.

Річ у тім, що маленькій дитині 3–5 років, яка ще не вміє писати, важко пояснити, як малювати цифри, а стежити за світлом ліхтарика, яке рухається певними траєкторіями, дитині буде цікаво.

Гімнастика з іграшкою

Ця вправа зміцнює очні м'язи та розвиває їхню рухливість. Привчає очі працювати синхронно та служить профілактикою різних форм косоокості. Покращує кровопостачання очей.

Завдяки тому, що погляд фіксується на яскравому предметі, гімнастика допомагає швидкому вдосконаленню зорового аналізатора — це є профілактикою амбліопії.

Зорова дуга

Дана методика годиться для дітей шкільного віку і дорослих. Вона знімає спазм акомодациї, підвищує гостроту зору, також є ефективною після тривалої роботи за комп'ютером.

V-подібна гімнастика

Ця методика сприяє розслабленню очей, значно підвищує гостроту зору, різкість та чіткість зображення у дітей. Вправа повторюється по 6–8 разів.

Для дорослих людей, які багато працюють за комп'ютером, ця вправа є справжньою швидкою допомогою для очей. Вона дозволяє за короткий час відновити втрачену чіткість зображення.

Маятник

Вправа тренує очі синхронно фіксувати предмети, що перебувають в русі, розвиває (тренує) окорухові м'язи та активує роботу зорового аналізатора. Це дуже важливо для профілактики амбліопії та косоокості.

Циферблат

Ця методика допомагає покращити зір зблизька. Вона годиться як для дітей, так і для дорослих. Виконується протягом 3–4 хвилин.

Уявна гімнастика

Ця гімнастика є унікальною. Вона розвиває візуалізацію, покращує гостроту зору, формує правильну уяву про навколишній світ у дітей із порушенням зору.

Головне завдання — не просто навчити дитину розглядати предмети вдалині, а бачити їх без окулярів. Виконуються вправа протягом 5–10 хвилин.

Під час виконання бажано змінювати освітлення, таким чином включаються в роботу різні відділення сітківки.

Ігри-тренінги «Світло — тінь»

Такі тренінги розвивають візуалізацію, покращують гостроту зору, формують навички просторового орієнтування і розвивають адаптацію до світла і темряви.

Завдання таких тренінгів — давати навантаження на очі в умовах зміни освітлення. Світловий контраст збільшується поступово (без надмірного навантаження на очі).

Вправи також є ефективними за міопії та слабкої акомодатції.

Запис віддалених символів

Профілактика амбліопії, розвиток здатності зорового аналізатора бачити вдалину, корекція гостроти зору. Час виконання — 10–15 хвилин на день.

Лабіринти

За допомогою цієї методики тренуються всі групи очних м'язів за рахунок рухів у різних напрямках. Покращується пластичність м'язів і скоординованість роботи. Час виконання вправи — 5 хвилин.

Усі методики проводяться у поєднанні одна з одною та є ефективними для профілактики багатьох очних захворювань у дітей, а також для корекції вже наявних порушень зору.

Також у лабораторії «VISUS» діє новітня система:

Інтерактивна проєкція на підлогу *Funtronic*

Це новітній інтерактивний інструмент, що включає навчальні ігри та вправи на розвиток рухової діяльності. Робота із інтерактивною підлогою розвиває в дітей рухливість, координацію рухів, кольоросприйняття, візуальну координацію, уяву, увагу і слухове сприймання. Зображення, що відображається на підлозі, створює віртуальний «магічний килим», де діти дошкільного та шкільного віку мають можливість виконувати багато різних завдань, починаючи від елементарних рухів та ігор до когнітивної освіти в усіх областях знань. Перевагою цього унікального інтерактивного новітнього інструменту є надзвичайна простота використання за допомогою дистанційного управління. Інтерактивну підлогу широко використовують для розваг, навчання та реабілітації дітей.

Інтерактивна підлога використовується за трьома напрямками:

- 1. Реабілітаційний** — з метою терапевтичних та реабілітаційних заходів (для дітей із розладами аутистичного спектра, ЗПР, мовленнєвими порушеннями, синдромом дефіциту уваги, порушенням зорових функцій, порушенням слуху та дитячим церебральним паралічем).
- 2. Навчальний** розділ поділений на сфери знань (вивчення англійської мови, вивчення букв, географія, природознавство, математика та ін.).
- 3. Відпочинковий** (розваги) — це ігри, спрямовані на розвиток моторики, координації, зорово-слухо-

вого сприйняття, розвиток спритності та швидкості реакції.

Мат творчості

За допомогою цього конструктора зі спеціальних кольорів дитина легко вивчає поняття «більше-менше», «порожній-заповнений» і геометричні фігури. Конструктор сприяє розвитку різних видів рухової активності. Також його можна використовувати для сидіння під час різних занять (психологія, розвиток мовлення, корекція зору).

Ця гра стане незамінним помічником у практиці корекційних педагогів, особливо в роботі зі слабозорими дітьми.

Світлова колона з бульбашками

Застосовується у терапії сенсорної інтеграції, «снюзелен-терапії» (snoezelen — сучасна психокорекційна методика, мета якої — сприяти розвитку пізнавальної сфери шляхом задіяння всіх сенсорних систем у стані глибокого розслаблення); у «томатіс-терапії» (метод, який сприяє кращій інтерпретації зовнішньої аудіальної інформації мозком та розвиває комунікативну сферу); у ігровій терапії; комплексній терапевтичній програмі «флортайм», заснованій на індивідуальному розвивальному підході до дитини.

Сфера застосування приладу: затримка психічного розвитку, розумова відсталість, синдром дефіциту уваги та гіперактивність (СДУГ), мінімальна мозкова дисфункція (ММД), порушення зору, порушення слуху, мовленнєві порушення, ДЦП.

Панно «Зоряне небо»

Активно використовується для корекції косоокості, розвитку акомодативної функції, розвитку кольоросприйняття, бінокулярного зору, розвитку уваги.

Усі тренажери та інвентар в лабораторії «VISUS» спрямовані на покращення у дітей фізичного та психологічного здоров'я, формування у них уявлення, розвиток мислення та уваги, а також на корекцію та розвиток зорового сприйняття і рухової активності.

Сенсорна інтеграція — це взаємодія всіх органів чуття, тобто їхня злагодженість. Робота має упорядковувати всі органи чуття таким чином, щоб людина могла адекватно реагувати на певні стимули і приймати рішення (діяти) відповідно до ситуації.

У лабораторії сенсорної інтеграції проводиться робота з дітьми, у яких порушений процес сприйняття. Тут за допомогою спеціального обладнання у дітей розвиватимуться три базові відчуття:

1. Вестибулярна система — система підтримки рівноваги.
2. Тактильна система — система розвитку дотику.
3. Пропріоцептивна система — система кінестетичного сприйняття (м'язово-суглобні відчуття), сприйняття власної пози та руху у просторі.

Ці всі системи функціонують на основі подразників, що впливають на органи чуття, які сприймає тіло в безпосередній близькості або всередині.

Сенсорна інтеграція являє собою несвідомий процес, що відбувається в головному мозку людини. Ми не задумуємося про неї (наприклад, дихання); організовує інформацію, яка отримується за допомогою зору, слуху, смаку, нюху, дотику, руху, положення тіла в просторі; дозволяє свідомо діяти та реагувати на ситуацію (адаптивна відповідь); формує базу для теоретичного навчання та соціальної поведінки.

Зір, слух та нюх, за допомогою яких подразники сприймаються на відстані (дистантні), розвиватимуться в темній сенсорній лабораторії «VISUS» за допомогою спеціальних методик та вправ.

Проєкт «Відчуй та допоможи»

Мета проєкту

Покращення процесу соціалізації та інтеграції незрячих людей та осіб з порушеннями зору до сучасного суспільства шляхом створення навчально-практичної лабораторії «Відчуй та допоможи».

Завдання проєкту

- Створення навчально-практичної лабораторії «Відчуй та допоможи».
- Розробка нових методик навчання та реабілітації осіб із порушеннями зору, а також напрямів діяльності щодо покращення та доступності до навчального процесу і процесу інтеграції незрячих осіб.
- Поширення інформації про те, що за допомогою тифлотехнічних засобів (ТЗН, ТЗР) і спеціальних методик навчання людина з глибоким порушенням зору може соціалізуватися та бути повноцінним громадянином.

Цілі проєкту

- Розвиток етичного та естетичного, культурного напрямів у взаємодії «зрячий — незрячий».
- Подолання психологічних бар'єрів перед простором і виконанням побутових завдань.
- Формування правильної етики спілкування «зрячий — незрячий».
- Формування соціального зв'язку «зрячий — незрячий» та «незрячий — зрячий» під час роботи в парі.

Потенційні партнери:

- ✓ громадські організації;
- ✓ вищі навчальні заклади;
- ✓ школи з інклюзивним навчанням;
- ✓ інклюзивно-ресурсні центри.

Унікальність проєкту: проєкт унікальний.

Організатор проєкту: Вигодська спеціальна школа.

Учасники проєкту: тифлопедагог Василь Гошовський, учні та педагоги, батьки, працівники ІРЦ, студенти вищих навчальних закладів, меценати.

База організації проєкту: Вигодська спеціальна школа.

Статус проєкту: постійно діючий.

Опис проєкту

Приміщення, в якому будуть відтворені соціальні та побутові ситуації, у які потрапляє щоденно протягом життя незряча людина. Усі дії відбуваються в повній темряві на основі слухових, нюхових, тактильних відчуттів та контрастної чутливості (для осіб із залишком зору).

Приміщення поділене на сектори або кімнати та має бути доступним для всіх:

1. **Гостинний (гостьовий).** У цьому секторі відтворені етичні та естетичні умови прийому гостей, дотримуються правила етикету за столом, у кафе, ресторані тощо. Тут можна попити чаю та перекусити, поспілкуватися та обговорити будь-які питання. Гостей зустрічають незрячі, проводять до столу, пропонують і наливають чай або каву. Також гості самостійно наливають собі чай та обслуговують себе самостійно.

2. Ситуативний (екскурсійний), пізнавальний, навчальний. У цьому секторі відтворені ситуації із життя. Тут слід самостійно виконувати завдання, упізнавати та описувати предмети, експонати, самостійно складати маршрути, переходити вулицю, місток, відчувати перешкоду, малювати план приміщення, відшукувати загублені речі в темряві.

У даному секторі всі предмети та ситуації матимуть аудіоопис (аудіогід). До кожного ситуаційного сектора прокладена тактильна доріжка (ковролін, гумова) з попереджувальними лініями. Цей сектор сприятиме навчанню або розвитку збережених відчуттів (аналізаторів), розвитку відчуття перешкод, подоланню психологічних бар'єрів («я не можу»); формуванню та розвитку вміння орієнтуватися у просторі та в побуті, а також естетичному вихованню та формуванню в учнів навичок сучасного етикету. Цей сектор передбачає використання сучасних ТТЗ, проведення навчальних тренінгів, роботу в парі «зрячий — незрячий», яка формуватиме взаєморозуміння між здоровими людьми та особами з порушенням зору. Спільне вирішення завдань сприятиме подоланню психологічних бар'єрів.

3. Відпочинковий. Даний сектор передбачає перегляд фільмів із тифлокоментарем (аудіодискрипцією) та їх обговорення. Прослуховування аудіоеккурсій та аудіокниг, гру в шахи, шашки, «морський бій», складання кубика Рубика тощо.

Плани (заходи) проєкту

Завдання 1. Створення навчально-практичної лабораторії «Відчуй та допоможи».

Етап 1. Вибір приміщення.

Етап 2. Ремонтні роботи.

Етап 3. Закупівля меблів, обладнання і тифлотехнічних засобів.

Етап 4. Облаштування приміщення.

Завдання 2. Розробка нових методик навчання та реабілітації осіб з порушеннями зору, а також способів збільшення доступності до навчального процесу і процесу інтеграції незрячих осіб.

Завдання 3. Поширення інформації про те, що за допомогою тифлотехнічних засобів (ТЗН, ТЗР) та спеціальних методик навчання людина з глибоким порушенням зору може соціалізуватися та бути повноцінним громадянином.

Характеристика проєкту

За кінцевим результатом: теоретико-практичний.

За змістом: міжпредметний.

За кількістю учасників: індивідуальний, груповий.

За тривалістю: довготривалий.

За ступенем самостійності: експериментально-дослідницький.

Оснащення проєкту: сучасні тифлотехнічні засоби (індикатори рівня рідини, термометри, терези із синтезатором мови, тонометр, ноутбук із програмним забезпеченням екранного доступу, шахи, шашки, доміно, кубик Рубика, озвучені м'ячі, рельєфні плани та макети доріг, перехресть та інших маршрутів, тростини для орієнтування, навушники, Touch Мето, тактильні географічні карти), меблі (стіл, стільці, диван), посуд, електрочайник, кавоварка, тактильні доріжки, інформаційні таблички, аудіосистема, записи голосів птахів, тварин, явищ природи, фільми з тифлокоментарем, звуки транспорту, звуки музичних інструментів,

предмети для обстеження та розпізнавання (макети тварин, моделі транспорту, рослин, погруддя видатних діячів та інші предмети).

Інформаційні ресурси проєкту: сайт, сторінки в соцмережах.

Життєві цикли проєкту: загальношкільний захід, презентація, піврічний, річний звіти за підсумками роботи.

Проєкт «Парк просторового орієнтування (сенсорний парк)»

Варіант 1

Територія, яка облаштована відповідно до сучасних вимог універсального дизайну. На території усе зроблено для розвитку та навчання дітей із порушеннями зору. Парк поділений на сектори, які будуть з'єднані доріжками різного покриття (фактури), щоб учень із глибоким порушенням зору за допомогою тростини та відчуття стоп зміг ідентифікувати зміну покриття і таким чином розвивати тактильні відчуття. Кожен сектор має біля входу інформаційні таблички та план-схеми міні-території (сектора) — тактильні, контрастні та виконані шрифтом Брайля. На території відтворюються ситуації, з якими у повсякденному житті стикається людина з порушенням зору.

Сектор просторового орієнтування передбачає вулиці, перехрестя різних комбінацій, переходи (регульовані, нерегульовані, підземні), зупинки міського транспорту, перешкоди різної складності, а також залізницю, загалом усі ситуації, вивчення яких допоможе розвинути та добре натренувати компенсаторні види відчуттів для подальшої соціальної адаптації та інтеграції в суспільство.

Сектор сенсорної інтеграції містить сучасне обладнання, за допомогою якого відбувається тренування та розвиток навичок ходьби, рівноваги, координації рухів тощо.

Пізнавальний сектор передбачає муляжі тварин, різні кущі та дерева. На території можна проводити уроки з різних предметів: орієнтування у просторі, соціально-побутове орієнтування; різні види корекційних занять, заняття сенсорної інтеграції, уроки біології, географії, природознавства, фізичної культури.

Варіант 2

Парк обладнаний відповідно до сучасних технологій і принципів доступності та універсального дизайну. Усі сектори взаємопов'язані та доступні для всіх. У парку можна проводити не тільки заняття та уроки, а й корисний відпочинок. Територія відкрита для всіх, що сприятиме загальному соціальному зв'язку громадян. Центральний вхід у парк обладнаний звуковим маячком, контрастним кольором, біля входу розташована план-схема території.

Сектор просторового орієнтування передбачає: формування навичок просторового орієнтування; розвиток збережених аналізаторів (дотик, слух, координація рухів); удосконалення вже набутих навичок; формування навичок правильного супроводу та взаємозв'язку «зрячий — незрячий»; розвиток відчуття перешкод на відстані.

Сектор сенсорної інтеграції передбачає: формування навичок правильної ходьби; розвиток рухової діяльності; розвиток рівноваги і координації рухів.

Навчально-пізнавальний сектор передбачає проведення занять із соціального побуту, корекційно-розвиткових за-

нять, уроків біології, географії, природознавства, фізичної культури та інших.

Заняття можна проводити як в одному секторі, так і об'єднувати сектори одночасно.

Майданчик для орієнтування передбачає ситуації, з якими стикається незрячий у повсякденному житті; відпрацювання різних випадків та формування навичок орієнтування у просторі, навичок використання тростини, транспорту тощо.

Майданчик для орієнтування та сенсорної інтеграції передбачає розвиток сенсорної інтеграції, формування навичок ходьби, розвиток рухів, рівноваги, дотикових відчуттів, формування злагодженої роботи всіх видів відчуттів, а особливо вестибулярної системи, тактильної та пропріоцептивної систем. Також передбачена робота з формування навичок просторового орієнтування. Усі напрями поєднані між собою.

Поєднання обох варіантів сприятиме соціалізації незрячих, розширенню їхнього світогляду та передбачає велику навчальну та реабілітаційну програму.

Орієнтовний перелік обладнання: макети доріг та перехресть різних модифікацій; макети переходів (підземних, наземних), зебри, світлофора; тактильні напрямні та попереджувальні лінії; звукові маячки; перешкоди різних видів (постійні й тимчасові); тренажери для розвитку рухів, ходьби та рівноваги; плани та схеми з кожного маршруту; доріжки з різним покриттям; сходи з поруччям та без нього; залізниця, місток; канави, що їх потрібно переступити; перешкоди, що нависають на рівні обличчя; лабіринти, місток, який хитається; сенсорна доріжка; муляжі тварин і рослин; гойдалки різних модифікацій.

Проект «Великий сенсорний зал» TOUCH HALL

Заняття в сенсорному залі рекомендовано для дітей із певними порушеннями та захворюваннями: порушенням зору; психоневрологічними порушеннями; порушенням дотикового сприйняття; порушеннями опорно-рухового апарата; порушенням слуху і мовлення.

Мета: збереження та зміцнення психологічного та фізичного здоров'я учнів, розвиток зорових, слухових, дотикових функцій, розвиток мовлення, корекція рухів, розвиток опорно-рухового апарата в умовах мультисенсорного середовища.

Завдання

1. Формування кольоросприйняття, сприйняття звуків, ритму, злагодженості рухів.
2. Створення позитивного емоційного стану.
3. Профілактика психологічних та емоційних навантажень.
4. Формування адекватної самооцінки, подолання замкнутості та агресії.
5. Розвиток комунікативних навичок («учень — учень», «учень — дорослий»).
6. Розвиток пам'яті, мовлення, мислення.
7. Розвиток та корекція роботи опорно-рухового апарата та сенсорної інтеграції.
8. Формування навичок соціальної адаптації.

Методики роботи: кольоротерапія, біоакустична корекція, блонберг-терапія (ритмічні рухи), сенсорна корекція, сенсорна інтеграція, масаж; DIR Floortime (комплексна те-

рапевтична програма, заснована на індивідуальному підході до розвитку дитини); Forbrain (використовується для вдосконалення процесів сприйняття, тренування вимови та виразності мови, корекції та компенсації порушень мови, труднощів у навчанні письма та читанні вголос, покращення пам'яті та концентрації уваги, координації рухів). Це міні-гарнітура, обладнана динамічним фільтром і мікрофоном. Звукова інформація через вібрацію, яка проходить скроневими кістками і потрапляє у внутрішнє вухо приблизно в 10 разів швидше за провідність повітрям.

TOUCH HALL

Це добре оснащене інтерактивне середовище, яке наповнене сучасними тренажерами та стимуляторами. Зал повністю безпечний і оформлений згідно з вимогами універсального дизайну. Усі тренажери та обладнання сенсорного залу спрямовані на розвиток зорового сприйняття, слуху, дотику, мовлення, координації рухів та сенсорної інтеграції учнів. У залі можна проводити різні корекційні заняття, спрямовані на покращення уваги, уяви, сенсомоторних навичок, пізнавальної та емоційно-вольової сфер.

Проєкт є цінним та унікальним, адже в залі можна розвивати та тренувати всі органи чуття, а також працювати над розвитком різних систем організму.

Обладнання

Бізіборди, тактильні панелі, бульбашкові колони, сенсорні панелі, фіброоптичне волокно, інтерактивне панно «Зоряне небо», світло-музична панель «Sound To Light», пісочниця з підсвіткою, кінетичний пісок, набори сенсорних світлових іграшок, навчально-ігрові столи з підсвіткою, кольорові світло-вібраційні панелі, інтерактивний куб з аудіо-системою, світлова панель «Нескінченний колодязь», м'які

модульні конструкції, сенсорні м'ячі та іграшки, сенсорна гойдалка «Гніздо-крапля», кольорова панель для розвитку «Colour Match Panel», сенсорні доріжки (тактильні та кольорові), обтяжні ковдри, інтерактивна панель «Synergy Touch 75», килимки творчості, акустична система або телевізор, музичні сенсорні подушки, інтерактивна система світлових променів, мобільні банери, скеледром, різні тренажери.

Проєкт «Kinder Flash Tennis»

Мета: Корекція порушень зору, міопії, амбліопії, косоокості, розвиток окоміру, акомодатції, корекція та розвиток бінокулярного зору, розвиток рухової активності та координації рухів, розвиток зорової координації, зорово-рухової координації, збереження здоров'я та релаксація.

Ця методика позитивно впливає на емоційний стан дитини (включення в ціль, перемога), а також на фізичний стан, який покращується завдяки активній грі в теніс (розвиток рухів, витривалості, координації око-рука). Поєднання світла, кольору та рухів сприяє розвитку та корекції зорових функцій, фізичної активності та покращенню емоційного стану учня.

Темний кабінет, обладнаний світловими LED-стрічками по верхньому та нижньому периметру для створення загального фону різних кольорів (жовтий, зелений і блакитний) залежно від мети використання. Для кімнати із жовтим фоном будуть використовуватися червоні м'ячики (корекція амбліопії). Для кімнати із синім фоном — жовті м'ячики (корекція міопії). Для кімнати із зеленим фоном — червоні м'ячики (корекція міопії). Чорні — для кімнати із жовтим світловим фоном.

На стінах у кімнаті мають бути мішені у формі круга або квадрата (контрастність — 60% до фону кімнати).

Для розвитку окоміру та зорової координації, біокулярного зору:

- ✓ жовтий фон — червона мішень;
- ✓ зелений фон — жовта мішень;
- ✓ жовтий фон — чорна мішень;
- ✓ блакитний фон — жовта або чорна мішень.

Для розвитку зорово-рухової координації у теніс можна грати, стоячи на балансірі «Равлик», відбиваючи м'яч від стіни. Або грати в парі за типом гри «Лови павучка».

Для корекції амбліопії м'ячик кидають тільки в мішень, що світиться, періодично закриваючи праве (ліве) око.

Для корекції біокулярного зору м'ячик кидють у мішені, від найбільшої до найменшої почергово.

Для тренування акомодатії м'ячик кидають у мішені різного розміру, стоячи на різній відстані (поступово відходячи від мішені).

Підлога в кімнаті може бути білого кольору (фанера, ковrolін) або смугаста (чорно-біла). Смугаста підлога буде добре контрастувати з фонами. Це полегшуватиме заняття в кімнаті осіб з вадами зору. Також це дозволить проводити заняття у формі змагань.

Заняття можна проводити групові та індивідуальні залежно від потреб учнів та їхніх індивідуальних особливостей.

Обладнання: LEDFERON 2 WAY, м'ячики, що світяться, м'ячики для великого тенісу, ракетки для настільного та великого тенісу, білі банери із чорними мішенями круглої та квадратної форм, балансір «Равлик» або звичайний, музика.

Вправи та ігри для сенсорної кімнати «Теніс»

1. Гра в теніс через умовну сітку (канат).
2. Відбивання м'яча ракеткою.

3. Влучення у світлову мішень однією рукою.
4. Така сама вправа, але ловити м'яч треба іншою рукою.
5. Така сама вправа, але одне око закрите (почергово).
6. Кидання м'яча у світлову мішень зі зміною фону на кожен кидок.
7. Кидання м'яча в мішені-банери. Вправи виконуються в різних варіантах залежно від мішені.
8. Така сама вправа, але зі зміною фону кімнати.
9. Влучення в мішень з ударом м'яча об підлогу.
10. Кидки в мішені (один учень одночасно працює із двома мішенями: кидає в одну, ловить м'яч, потім розвертається та кидає м'яч в іншу мішень).
11. М'яч можна кидати руками, можна відбивати ракетками для великого та настільного тенісу.

Вправи

1. Удар ракеткою — м'яч в мішень — зловити.
Поворот — таке саме у протилежну мішень.
2. Така сама вправа, відбити по 2, 3, 4, 5 разів.
3. Гра в парі біля світлової мішені — по одному разу.
4. Така сама вправа — по 2, 3, 4, 5 разів.
5. Гра через сітку в теніс.
6. Гра через сітку в теніс — м'ячик об підлогу, зловити руками — подача.
7. Робота з мішенями на різній відстані.
8. Робота з мішенями — одне око закрити.
9. Гра «Павучок».
10. Робота зі світловою мішенню з різної відстані.

11. Робота зі світловою мішенню в парі.
12. Почергово: світлова мішень, велика, маленька.
13. Така сама вправа у зворотному порядку.
14. Така сама вправа по колу (світлова, велика, маленька).
15. Робота з мішенями зі зміною руки (удар правою, наступний — лівою).
16. Кидки руками (кидати правою, ловити лівою).
17. Кидки руками з різної відстані.
18. Зміна фону під час виконання вправ.
19. Світлиться лише мішень.
20. Тільки верхній фон.

КВЕСТИ ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У сучасному навчально-виховному процесі все більше уваги приділяється пошуку й застосуванню нових форм діяльності на заняттях та у вільний час в школі або вдома. Особливо у цьому зацікавлені освітяни, які працюють із дітьми з порушеннями зору, адже рухова активність таких дітей знижена, а візуальні матеріали та методика далеко не завжди адаптовані й прийнятні до застосування. Через це фахівці і перебувають у постійному пошуку нових освітніх інноваційних технологій.

Своїми практичними напрацюваннями ділиться Курінна Владислава, психолог за освітою. Вона вже не один рік працює за цією методикою у школі-інтернаті (м. Київ).

Квест (з англ. Quest — «пошук, пошук пригод») — це інтерактивна командна гра, що включає різноманітні задачі, об'єднані спільною метою учасників.

В освітньому процесі квест є спеціальним чином організований вид дослідницької діяльності, для виконання якої учні здійснюють пошук інформації за вказаним маршрутом (у реальності), що включає пошук місць (пунктів призначення) чи інших об'єктів, людей, наступних завдань тощо.

Квест як навчально-розважальна діяльність та форма взаємодії дітей із порушеннями зору з навколишнім світом реалізує такі цілі та завдання:

1. Вивчення нового матеріалу та закріплення пройденого за межами класної кімнати.
2. Формування пошуково-дослідницького інтересу.
3. Розвиток аналітичного та абстрактного мислення.
4. Налагодження психологічного клімату в колективі.
5. Формування групової згуртованості та командної роботи.
6. Активізація й розвиток пізнавальних процесів, освітніх навичок (аналіз, синтез, узагальнення та систематизація, постановка цілей, пошук інформації тощо).
7. Виявлення та розвиток таких якостей особистості, як: наполегливість, рішучість, комунікабельність, відповідальність, лідерські якості тощо.
8. Формування навичок просторового орієнтування та мобільності.
9. Забезпечення релаксації учасників освітнього процесу, усунення нервового навантаження, переключення уваги, зміна форм діяльності тощо.

Підготовка і процес проведення квесту містять такі етапи:

1. Розробка квесту, підготовка матеріалів.
2. Ознайомлення із сюжетом, формування команд, розподіл ролей.
3. Виконання завдань, проходження етапів.
4. Підбиття підсумків, нагородження переможців.
5. Аналіз результатів.

Структура квесту для дітей молодшого шкільного віку може бути такою:

1. Уведення (прописується сюжет, ролі).
2. Завдання (етапи, питання, рольові завдання).
3. Порядок виконання (бонуси, штрафи).
4. Оцінка (підсумки, призи).

Педагогу, який розробляє квест, необхідно визначити цілі й завдання квесту; цільову аудиторію і кількість учасників; сюжет і форму квесту; написати сценарій; визначити необхідний простір і ресурси, кількість помічників, організаторів; призначити дату і заінтригувати учасників.

На початку заздалегідь підготованої гри з учасників формують команду. Організаторами пояснюються умови гри та оголошується мета, якої необхідно досягти. Команда обирає капітана.

Квест складається з етапів, які мають свою послідовність і змістовний опис завдань. Як правило, розв'язання одного завдання є обов'язковою умовою для переходу до наступного.

Усі етапи (локації, пункти) розташовані на доступній відстані один від одного, учасники повинні діставатися їх самостійно. Існує кілька варіантів того, як команди можуть дізнатися про наступне місце призначення. Наприклад:

1. Маршрут квесту або карта видаються учасникам одразу.
2. Місце наступного етапу розкривається за умов розв'язання завдання на попередньому етапі (своєрідний ланцюжок).

Важлива у розробці маршруту для дітей із порушеннями зору його доступність для кожного учасника гри. Указівки мають бути чіткі й зрозумілі. Наприклад: «Вам необхідно дістатися сходинок центрального шкільного входу ліворуч» або «Розверніться спиною до сходинок центрального шкільного входу й пройдіть 10 метрів до першого повороту й поверніть ліворуч; пройдіть уздовж паркану. Коли він закінчиться, ви дістанетесь цілі...».

Важливо, щоб гра викликала інтерес, активізувала пізнавальну діяльність, формувалась мотивація досягнення цілей. Для цього використовуються методи заохочення: призи, солодощі, іграшкові гроші тощо.

Нижче описано приклад навчально-розважального квесту для учнів молодшої школи, доступного для проходження дітьми з порушеннями зору.

Навчально-розважальний квест для учнів 1–4 класів «Чарівні майстерні» складається із 6 етапів (майстерень), розташованих на доступній відстані одна від одної (маршрут прописується заздалегідь із заданими координатами і видається капітанам сформованих команд). На кожному етапі, за умов успішного виконання завдання, команді нараховується певна кількість іграшкових грошей — «чарівників» (кількість визначається організаторами заздалегідь).

1. Майстерня казок

Обладнання: іграшки у вигляді персонажів відомих казок (бабуся та дідусь, колобок, золоте яечко, тварини тощо), театральна ширма.

Завдання: дітям необхідно навпомацки витягнути з коробки чи мішка по іграшці та підготувати невеличку казкову розповідь із цими іграшками, використовуючи ширму для лялькового театру.

Таким чином, діти згуртовуються, застосовують творче мислення, комунікабельність та розвивають акторські здібності.

2. Майстерня умілих ручок

Обладнання: метелик, вирізаний з картону, папір-жатка (нарізаний невеличкими квадратами), клей.

Завдання: команді необхідно скрутити папір у маленькі кульки і обклеїти ними метелика без пробілів.

На цьому етапі приділяється увага розвитку дрібної моторики, навичок роботи із клеєм та папером, формуванню вміння швидко й якісно виконувати поставлену задачу.

3. Майстерня слова

Обладнання: мішечок із картками, що відповідають стандартам універсального дизайну (зміст картки виконаний як пласким шрифтом, так і шрифтом Брайля).

Завдання: діти стають у коло, ведучий підходить до першої дитини і пропонує витягнути картку з мішечка, на якій написано слово (іменник). Дитина має швидко, не називаючи слово (це може бути предмет, людина, абстрактне поняття тощо), одним реченням описати його так, щоб інші здогадались. Мішечок йде по колу до тих пір, поки всі не витягнуть й не опишуть по одній карточці.

Завдання сприяє розвитку вербальної комунікації, логічного мислення, формуванню вміння чітко й ясно висловлювати свої думки, збагачувати культуру мовлення.

4. Майстерня звуків

Обладнання: відсутнє.

Завдання: ведучий пропонує дітям відтворити звуки, які характерні для певних істот чи предметів: соловейка, гітари, рокерів, зозулі, пожежної машини, молотка, електричної м'ясорубки, чарівної палички, ведмедя, трубадура (набір завдань можна змінювати залежно від віку та здібностей дітей).

Розвиває уяву, навички звукового відтворення, виконує розвантажувальну функцію.

5. Майстерня чарівника Гудвіна

Обладнання: щось, що нагадує чарівну паличку.

Ведучий проголошує, що команда потрапила в особистий кабінет чарівника Гудвіна, якого зараз немає вдома, однак залишилась його чарівна паличка, яка вирішила погратись із гостями. І тепер кімната кожної миті наповнюється різними забавками — під них треба підлаштовуватись. Напри-

клад, раптом кімната наповнилась полуничним желе і дітям необхідно рухатись так, ніби вони повністю у нього занурені. Потім кімната перетворюється на акваріум із водою і треба пливти; за мить підлога трансформується у батут і тільки й залишається високо стрибати. Ведучий пропонує різні варіанти за бажанням.

Знімає емоційну та фізичну напругу, викликає сміх та задоволення у дітей, збагачує кінестетичний досвід (руховий досвід).

6. Магазин здійснення бажань

Обладнання: різні солодощі, картки із написаними якостями та передбаченнями, повітряні кульки, канцелярські товари тощо.

Завдання: магазин — кінцевий пункт квесту. Тепер діти можуть обміняти зароблені «чарівники» на матеріальну або нематеріальну нагороду. Вони можуть придбати за вказаною ціною «сміливість», «красу», «розум», передбачення на рік, пораду, ручки, олівці, солодощі тощо. Однак кількість зароблених «чарівників» обмежена. Дітям необхідно купувати те, що обрала вся команда, адже скупити весь «магазин» неможливо.

На даній локації діти вчаться домовлятися між собою, поважати інтереси один одного; під час гри формуються навички управління фінансами (іграшковими «чарівниками»); постають питання психокорекції особистості дитини, адже хтось може обрати саме «сміливість» чи «впевненість». У такому випадку педагогу (ведучому на локації) необхідно поговорити з дитиною, з'ясувати, чому вона вважає, що їй бракує саме цієї якості, і допомогти дитині повірити в себе в ігровій діяльності («продавши» позитивну рису).

Умови гри можна змінювати за бажанням, адаптувати їх під тематику уроку чи події.

Спираючись на дані спостереження за дітьми під час проходження квесту, фахівець може робити відповідні висновки щодо поведінкових проявів дитини, її навичок орієнтування у просторі без супроводу, психологічного клімату в класі тощо. Це допоможе спланувати наступні дії та етапи навчально-виховного процесу.

ПІДКАЗКИ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ

До категорії «люди з порушеннями зору» (слабозорі) належать діти з гостротою зору від 0,4 до 0,05, тобто умовно збережено від 5 до 40 % зору.

До категорії «незрячі» належать діти, у яких від 0 до 4 % зору. Також до категорії незрячих відносять дітей зі значним звуженням поля зору.

Поле зору в нормі становить 180° по горизонталі та 110° — по вертикалі. Звуження поля зору до 10° прийнято вважати сліпотою. Людина з вузьким полем зору бачить світ немовби крізь щілинку.

Міопія

Норма

На близькій відстані

На далекій відстані

Міопія (короткозорість) — порушення зору, за якого людина добре бачить зблизька і погано вдалину.

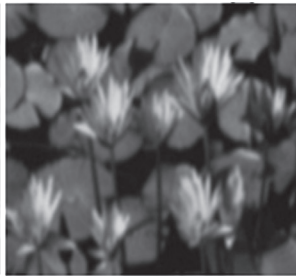
Міопія — це аномалія рефракції ока, за якої головний фокус оптичної системи розташований між сітківкою і кришталиком. Промені світла при цьому фокусуються в точці перед сітківкою. Спостерігається порушення крово-

постачання в очних яблуках, що призводить до їх розтягування. Дитина розмито бачить віддалені предмети, відчуває труднощі зі сприйманням їхніх форм, розмірів, розташування предметів у просторі. Дитині складно спостерігати за явищами природи, розпізнавати деталі на малюнках, якщо немає можливості їх наблизити.

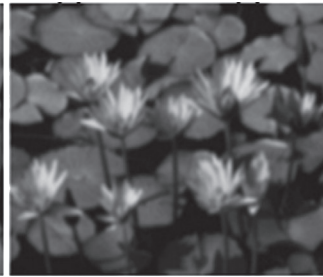
Гіперметропія

Норма

На близькій відстані

На далекій відстані

Гіперметропія (далекозорість) — порушення зору, за якого людина добре бачить предмети вдалині і при цьому зазнає труднощів зі сприйманням предметів, розташованих поблизу. Наприклад, учням складно читати.

Дитина погано розпізнає літери в тексті або дрібні малюнки у книжках. Часто можна спостерігати, як учень намагається відсунути підручник від себе або відходить від дошки. За слабого ступеня далекозорості дитина може довгий час не помічати проблеми, просто відчуває деякий дискомфорт. Але цей тривалий дискомфорт може провокувати агресивність, дратівливість, можуть з'явитися головні болі, підвищена стомлюваність.

Астигматизм

Астигматизм — це дефект зору, пов'язаний із порушенням форми кристалика або рогівки, у результаті чого ди-

тина втрачає здатність бачити чітко. Після заломлення в оптичній системі ока світлові промені не сходяться в одну точку, а проєктуються на сітківку у вигляді кількох точок, відрізків різної довжини, кіл або овалів. Замість нормального зображення виходить щось деформоване й нечітке.

Норма

У разі астигматизму

Дитина однаково погано бачить і зблизька і здалека. Їй важко сконцентрувати погляд на буквах, цифрах і лініях, вона їх може плутати, міняти місцями. Усі картинки сприймаються розпливчасто. Дитина погано бачить написане учителем на дошці, швидко втомлюється через перенапруження очей. Можуть спостерігатися головні болі, болі у надбрівних ділянках.

Дитина з астигматизмом часто підносить книжку близько до очей, а також може нахилити голову.

Як впливає погіршення зору на особистість дитини?

До першого блоку структури особистості належать психічні процеси, що перебувають в опосередкованій залежності від порушення зору. Але завдяки розвитку компенсаторних процесів вони можуть досягти рівня норми. Другою складовою є психічні стани, на яких також позначається вплив хвороби, хоча цей вплив має тимчасовий характер. Ідеться про емоції, що виникають за появи або усвідомлен-

ня власного дефекту, своєї відмінності від дітей, які не мають проблем зі здоров'ям. Третій блок структури особистості включає темперамент, характер, здібності. Стійкі властивості людини, її націленість і визначають її особистість. Спрямованість особистості має соціальну природу, але на деяких її компонентах, як-от потреби та інтереси, позначається порушення зору, і їхнє становлення залежить від стану зору.

Основні завдання психолого-педагогічного супроводу дітей із порушеннями зору:

- ✓ забезпечення особливих (тифологічних) умов для навчальної діяльності;
- ✓ формування психологічної готовності педагогів, батьків та учнів школи до взаємодії з дитиною з порушеннями зору;
- ✓ попередження вторинних відхилень у розвитку дитини та їх усунення; створення психологічної установки в дитини з порушеннями зору на подолання труднощів та досягнення успіхів у всіх доступних видах діяльності;
- ✓ допомога в соціальній адаптації.

Забезпечення особливих умов для організації навчально-пізнавальної діяльності дітей із порушеннями зору здійснюється через:

- Створення офтальмо-гігієнічних умов освітнього процесу дітей із порушеннями зору: безбар'єрність простору, організація робочого місця, належна відстань для очей під час читання, дотримання допустимого безперервного зорового навантаження, правильний вибір та використання навчального матеріалу.

- Забезпечення індивідуального, відповідно до особливостей та можливостей кожної конкретної незрячої дитини

або учня з порушеннями зору, підходу (адаптація навчальних та методичних матеріалів, модифікація змісту навчальних завдань з урахуванням зорових можливостей, добір спеціальних форм і прийомів навчальної діяльності).

- **Забезпечення корекційно-компенсаторної спрямованості уроку:** навчання дітей із порушеннями зору прийомів та способів сенсорної, розумової та практичної діяльності; збагачення життєвого досвіду дітей; конкретизація й уточнення уявлень дітей про предмети та явища навколишнього світу; активізація розумової діяльності.

- **Формування психологічної готовності батьків і педагогів до взаємодії з дитиною з порушеннями зору.**

Робота психолога із психолого-педагогічного супроводу дитини з порушеннями зору

- **Ознайомлення педагогічного колективу, батьків та учнів з особливостями дитини з порушеннями зору.**

- **Забезпечення позитивного соціального статусу дітей з порушеннями зору в класному та шкільному колективах, сприяння спілкуванню дитини з однолітками.**

- **Проведення консультацій, лекцій, тренінгів з питань подолання упередженого ставлення до дитини з порушеннями зору та формування толерантного ставлення до неї.**

Психолого-педагогічна діагностика

- **З'ясування наявності в дитини розуміння своїх вад, можливостей, усвідомлення нею необхідної корекції (чи розуміє дитина користь від носіння окулярів, лікування; чи усвідомлює необхідність належної організації свого робочо-**

го місця і місця для відпочинку; чи розуміє важливість звертань по допомогу, здійснення самоконтролю за своєю поведінкою).

- З'ясування наявності специфічних проблем соціальної адаптації, тобто можливостей щодо самостійного вирішення конфліктних ситуацій, за необхідності за допомогою дорослих.

- Діагностика полісенсорного характеру сприйняття під час спілкування і знайомства, використання зорового контакту в спілкуванні, комунікативної активності (пасивності).

- З'ясування наявності труднощів у навчанні, визначення рівня розвитку пізнавальних процесів, працездатності, емоційно-вольової сфери.

- З'ясування причин труднощів і наявності потенційних можливостей у розвитку дитини, її схильностей, інтересів і потреб.

Корекція вторинних відхилень

- Розвиток компенсаторних способів сприйняття, формування умінь раціонально використовувати порушені функції зору.

- Формування і стимуляція сенсорно-перцептивних та когнітивних функцій.

- Формування вміння відтворювати основні емоційні стани.

- Формування інтересу до спілкування, вміння використовувати вербальні і невербальні засоби в його процесі.

- Формування довільних психічних процесів, основ самоконтролю за власною поведінкою, прояву емоційних станів у різних ситуаціях та під час різних видів діяльності.

Таблиця 1

Зорове сприйняття за різних порушень зору

Порушення зору	Як дитина бачить	Як допомагати
1	2	3
Міопія (короткозорість): промені світла, входячи в око, фокусуються перед сітківкою	Не бачить предмети на далекій відстані, за поганого освітлення. Із труднощами переводить погляд з близької відстані вдалину.	Наближати предмет до очей, підмальовувати зображення об'єктів, обводити контури чорним фломастером, добре освітлювати, збільшувати час на розглядання.
Гіперметропія (далекозорість): промені світла, входячи в око, фокусуються за сітківкою	Утруднене сприймання об'єктів на близькій відстані, дрібних предметів чи деталей.	Віддаляти об'єкт сприймання від очей, збільшувати дрібні деталі, виділяти їх.
Астигматизм	Зображення не збирається в одному фокусі.	Залучати до сприйняття дотик (рельєфні об'єкти), інші види почуттів.
Порушення окорухових функцій (коосоокість, ністагм)	Неможливо сфокусувати погляд на об'єкті, порушений бінокулярний зір, знижені просторовий синтез і цілісність сприйняття, сприймання сповільнене, утруднене з об'єктами, що рухаються. Різна гострота зору на очах (амбліопія).	Збільшувати час на розглядання об'єктів, використовувати рельєфну наочність. Тренувати навички бінокулярного зору.
Афакія (відсутність кришталика)	Неможливість сприйняття за слабого освітлення, сповільнене сприймання.	Добре освітлювати об'єкт, збільшувати час сприймання.
Атрофія зорового нерва (дегенерація волокон зорового нерва, які передають інформацію від сітківки до мозку)	Складно розрізнявати світлі об'єкти на світлому фоні.	Використовувати темні зображення на світлому фоні. Застосовувати візуальну стимуляцію для покращення здатності сприймати зорову інформацію.

Продовження таблиці 1

1	2	3
Альбінізм	Зниження гостроти зору, надмірна чутливість до світла, ністагм.	Уникати прямого сонячного світла в робочій зоні. Використовувати збільшувальні засоби. Збільшувати час на виконання завдання.
Амбліопія (зниження гостроти зору на одному оці)	Використання лише одного ока (яке краще бачить) замість обох. Порушується бінокулярність зору.	Використовувати оклюзію (закривання ока, яке краще бачить) для тренування «лінивого ока» (на якому зір знижений) за допомогою різних зорових навантажень: обведення контурів малюнків, розкладання дрібної мозаїки, сортування дрібних круп, бобів, читання дрібного шрифту.
Катаракта	Зниження гостроти зору і «затуманення» або виключення частини зорового сприйняття, особливо в яскравому світлі. Ускладнене розрізнення кольорів.	Збільшувати час на розглядання навчального матеріалу, затемнювати робочу зону.
Глаукома (збільшення внутрішньо-очного тиску, що призводить до пошкодження зорового нерву)	Зниження гостроти та втрата периферичного зору. Є труднощі з орієнтуванням. Важко переводити погляд з близьких на далекі об'єкти.	Знижувати зорове навантаження, зосереджувати необхідну зорову роботу в близькій зоні.
Дегенерація сітківки	Поступова втрата центрального зору. Труднощі із читанням тексту на дошці або сторінці.	Збільшувати розмір тексту, контрастність. У разі прогресуючих станів – мінімізувати зорові навантаження, розвивати навички дотикового сприйняття.

Закінчення таблиці 1

1	2	3
Пігментний ретиніт	Зниження периферичного та сутінкового зору. За зниження освітлення фактично втрачається можливість бачити. Виникають труднощі з мобільністю, сприйняттям простору та читанням текстів на дошці або в книзі.	Забезпечувати додаткове освітлення. Збільшувати розмір тексту та наочності.
Ретинопатія недоношених (рубці на сітківці)	Часто призводить до повної втрати або значного зниження гостроти зору.	Збільшувати освітлення та застосовувати оптичні засоби.

Шановні батьки та педагоги! *Пам'ятайте!*

У незрячої дитини можуть бути збережені світловідчуття, кольоророзрізнення, а також залишковий предметний зір у межах 0,01–0,04 або навіть тисячні частки. Навіть такий мізерний залишок дитина повинна вчитися використовувати в житті. Батькам та вчителям важливо знати не тільки ступінь порушення зору, але й особливості поля зору дитини. Потрібно звертати увагу на те, як дивиться дитина (лівою частиною ока чи правою). Потрібно з'ясувати, чи збережене поле зору і яка його частина (центральна, бокова, верхня чи нижня). Для цього потрібно звертати увагу на такі речі:

- ✓ чи помічає дитина предмети, які розміщуються вгорі (лампочки, що світяться, ліхтарі, вікна верхніх поверхів, що світяться, і т.д.). Якщо дитина їх помічає, у неї збережена верхня частина поля зору;
- ✓ чи помічає дитина предмети на підлозі або на землі (відблиск від ламп, напрямні лінії і т. д.). Якщо дитина їх помічає, в неї збережена нижня частина поля зору.

1. Якщо в дитини збережене світловідчуття або предметний зір, потрібно звертати її увагу на розташування вікон. Потрібно вчити її шукати вікна та світлі предмети в новому приміщенні та орієнтуватись відносно них. Наприклад, учень може знаходити свій робочий стіл, що розташований

навпроти вікна або світлої шафи, може визначати місце кухонної шафи з посудом.

2. Якщо ви ідете на прогулянку з групою дітей, серед яких є дитина із залишковим предметним зором, надягайте на себе яскраву куртку або яскраву пов'язку на рукав. Тоді дитина зможе побачити вас здалеку та буде впевнена, що вона в будь-який момент вас знайде.

3. Двері у квартирі або в класі мають бути пофарбовані в контрастний відносно стін чи підлоги колір.

4. Використовуйте яскраві скатертини та покривала. Тоді дитині буде значно легше орієнтуватись у домашньому просторі.

5. Іграшки потрібно вибирати яскравих кольорів. Краще робити це разом із дитиною при хорошому освітленні. Потрібно дати дитині самостійно визначити, наскільки добре вона бачить той чи інший предмет, іграшку.

6. Якщо ви кудись ідете темної пори, звертайте увагу дитини на вікна, що світяться, ліхтарі, які трапляються на вашому шляху. Пояснюйте, що ці орієнтири можуть указати правильний напрямок руху.

7. Покажіть дитині газон, асфальт і навчіть розрізняти їх за кольором. Це потрібно робити часто, у різні години доби, у різні пори року, за різної погоди, тому що колір та фактура трави та асфальту може сильно змінюватися.

8. Надзвичайно важко орієнтуватися взимку на білому снігу. Тому потрібно пояснити дитині, що набагато легше йти слідом за людиною, яка рухається в потрібному напрямку: «Ходьба за лідером». Те саме можна робити і темної пори, уночі, під час дощу.

9. Під час вибору транспорту намагайтеся виділити основні деталі, характерні саме для цього транспорту, що їх може побачити дитина (колір тролейбуса, номер цифри, що світиться, звук і т. д.).

10. У побуті використовуйте контрастність кольорів (наливайте молоко чи кефір у темну чашку, чай або каву — у світлу). Це стосується і їжі (макарони будуть краще помітні на темній тарілці, а гречка і котлети — на світлій).

11. Скатертина та посуд також мають бути контрастними одне до одного. Можна використовувати контрастні за кольором серветки для приборів.

12. Заняття ліпленням та аплікацією будуть більш зручними на контрастній основі (дошці чи підставці).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Д. Бех. — К., 1995. — 202 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-метод. посібник / І. Д. Бех. — К. : ІЗМН, 1998. — 204 с.
3. Болгарина В. С. Батьки і діти: спільна мета / В. С. Болгарина // Журнал для батьків. — 1999. — № 1. — С. 32–34.
4. Бочелюк В. Й. Психологія людини з обмеженими можливостями : навч. посіб. / В. Й. Бочелюк, А. В. Турубара. — К. : Центр учбової літератури, 2011. — 264 с.
5. Василюшина Т. В. Емпатійні здібності вчителів: психологічний аспект / Т. В. Василюшина // Практична психологія та соціальна робота. — 1999. — № 4. — С. 37–38.
6. Васьківська С. В. Соціально-психологічний супровід клієнтів: технологія ведення консультативного діалогу : навч. посіб. / С. В. Васьківська. — К. : В. Главник, 2006. — 128 с.
7. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами : навчальний посібник / Т. М. Дегтяренко, Л. Вавіна. — Суми : Університетська книга, 2012. — 302 с.
8. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. — К. : Академвидав, 2004. — 352 с.
9. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник / С. Г. Карпенчук. — К. : Вища шк., 1997. — 304 с.
10. Клопота Є. А. Соціально-психологічний супровід професійного становлення осіб з глибокими порушеннями зору

- / Є. А. Клопота, О. А. Клопота // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць. — 2013. — № 1 (3). — С. 76–80.
11. Клопота Є. А. Теоретичні принципи й особливості проведення соціально-психологічного тренінгу для людей з вадами зору / Є. А. Клопота, О. А. Клопота // Социальные технологии: актуальные проблемы теории и практики. — 2006. — № 32. — С. 172–179.
  12. Кобильченко В. В. Корекція психосоціального розвитку учнів 1–4 класів з вадами зору : науково-методичний посібник / В. В. Кобильченко. — К. : Актуальна освіта, 2005. — 150 с.
  13. Костенко Т. М. Базові аспекти психологічного супроводу дошкільників з порушеннями зору в умовах інклюзивного середовища / Т. М. Костенко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб.: Вип. 12. — К., 2010. — С. 153–163.
  14. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. — К., 1986. — 609 с.
  15. Крутії К. Концептуальні засади психолого-педагогічного супроводу: принципи і техніки / К. Крутії // Актуальні проблеми психолого-педагогічного та соціального супроводу дитини на ранніх етапах соціалізації. Гуманізація навчально-виховного процесу. — Слов'янськ, 2010. — Ч. 1, № 4. — С. 185–198. — (Спецвипуск), С. 186.
  16. Осадько О. Ю. Технології психологічного консультування / О. Ю. Осадько. — К., 2005.
  17. Цимбалюк І. М. Психологічне консультування та корекція / І. М. Цимбалюк. — К. : ВД Професіонал, 2007. — 544 с. — Навч. посіб. Модульно-рейтинговий курс. — 2-е вид., випр. і доп.
  18. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання / Т. С. Яценко. — К. : Вища шк., 2004. — 679 с. — Навч. посіб.

Навчальне видання

КОСТЕНКО Тетяна Миколаївна

Навчально-методичний посібник
**«УЧНІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ:
НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТОК»**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Провідний редактор *Ю. Єрмоменко*

Редактор *О. Ольховська*

Технічний редактор *К. Карліна*

Підписано до друку 01.12.2020 р. Формат 70х100/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 10,40. Обл.-вид. арк. 9,2.

Тираж 17 316 прим. Зам. № 9010-2020

ТОВ Видавництво «Ранок»,

вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Навчально-методичний посібник

надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,

пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5340 від 15.05.2017.

Тел. +38 (057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

Учні початкових класів із порушеннями зору: навчання та розвиток

Даний посібник присвячений проблемам навчання дітей із порушеннями зору в початковій школі. Зацікавлений читач знайде тут детальний опис психофізіологічних особливостей дітей цього віку і труднощів, з якими стикаються педагоги і вихователі під час навчання такої групи дітей. Визначаються пріоритетні напрями діяльності у цій сфері. Посібник містить корисну інформацію про дистанційне навчання в початковій школі, про новітні методики роботи з дітьми із порушеннями зору, комплекси вправ та перелік сучасних тифлоприладів, що довели свою ефективність. Також автор знайомить читача із практичним досвідом упровадження новітніх проєктів в освітній процес.

Видання адресоване педагогам та асистентам учителів початкової школи, які працюють із дітьми з порушенням зору, студентам профільних вищих навчальних закладів і батькам дітей з особливими освітніми потребами.

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Електронні матеріали

